

Izveštaj o tranzicionoj pravdi u Srbiji, Crnoj Gori i na Kosovu 1999 – 2005.

Rezime

1. Uvod

U Izveštaju se govori o državnim i civilnim inicijativama za otkrivanje i kazivanje istine, o domaćim i međunarodnim suđenjima za ratne zločine, reparacijama i drugim pokušajima društva u Srbiji i Crnoj Gori da odgovori na masovna nedela u neposrednoj prošlosti. O Kosovu se u izveštaju govori samo u odnosu na suđenja za ratne zločine i etnički motivisana krivična dela, pre svega jer je taj mehanizam tranzicione pravde najlakše uočljiv na tom području.

Kada se radi o pojmu *tranzicione pravde*, ovde koristimo određenje ovog koncepta od strane Generalnog sekretara Ujedinjenih Nacija (UN) u njegovom izveštaju od 23. avgusta 2004. godine: „Pojam ‚tranzicione pravde‘ (...) uključuje čitav niz procesa i mehanizama povezanih sa pokušajima jednog društva da se suoči sa nasleđem velikih kršenja ljudskih prava u prošlosti, da bi se postigla odgovornost, zadovoljila pravda i došlo do pomirenja. Ovo može uključivati sudske i vansudske mehanizme, kao i različite stepene međunarodnog

angažovanja (ako do njega uopšte treba da dođe) i pojedinačne optužnice, reparacije, traženje istine, institucionalne reforme, veting i otpuštanje, ili njihovu kombinaciju.“¹

2. Inicijative za otkrivanje istine

Prva zvanična inicijativa za kazivanje istine u Srbiji pokrenuta je u vezi sa pojačanim pritiskom međunarodne zajednice na nove vlasti u Srbiji i SR Jugoslaviji da sarađuju sa Haškim tribunalom. U takvoj situaciji, tadašnji predsednik SRJ Vojislav Koštunica je doneo odluku o formiranju Komisije za istinu i pomirenje, koja je u javnosti predstavljena kao model suočavanja sa prošlošću koji može dati bolje rezultate nego suđenja pred Haškim tribunalom. Međutim, ubrzo se pokazalo da je to bio pokušaj dela političke elite da uveri međunarodnu zajednicu da je Haški tribunal nepotreban i da prednost treba dati istorijskom ispitivanju uzroka raspada bivše Jugoslavije. Komisija je trajala oko godinu dana, neprihvaćena u domaćoj kritičkoj javnosti, kao ni u državama bivše Jugoslavije.

¹ „Vladavina zakona i tranziciona pravda u konfliktnim i postkonfliktnim društvima: Izveštaj Generalnog sekretara“ [The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies: Report of the Secretary-General], United Nations Security Council S/2004/616, 3 August 2004, str. 4.

Nesposobnost domaće političke elite da se suoči sa nasleđem prošlosti bila je uočljiva i na primeru neusvajanja Deklaracije o Srebrenici u Skupštini Srbije, kao i na primerima zakasnelog ili preterano sporog reagovanja najviših organa Crne Gore kada se radilo o inicijativama poteklim u ovoj republici. Deklaracija koju je usvojila Vlada Republike Srbije predstavlja osudu svih zločina koji su se u prošlosti dogodili na ovim prostorima — pa tako u svojoj sveobuhvatnosti i totalnoj relativizaciji uspeva da potpuno obesmisli koncept suočavanja sa zločinima. Iako je saopštenje Saveta ministara Državne zajednice SCG u vezi sa zločinima u Srebrenici nekakav pomak u odnosu institucija prema srpskim zločinima, ono je ipak bilo sračunato pre svega na zaštitu institucija Srbije i Crne Gore i pravdanje da su zločine počinili pojedinci koji nisu predstavljali ni Srbiju ni Crnu Goru.

Rasprave u Skupštini Republike Srbije, u periodu od 1999. do 2005. godine, predstavljaju prilično sumornu ilustraciju načina razmišljanja pripadnika srpske političke elite. Komentari i diskusije poslanika SRS i SPS se svode na otvorenu podršku politici koja je dovela do međunarodne izolacije Srbije, sankcija i potpunog uništenja privrede i društva. Oni odbijaju čak i samu mogućnost da postoji bilo kakva odgovornost bilo kog građanina Srbije za zločine počinjene u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu. Ovde je, doduše, primetna i izvesna nedoslednost jer se, u diskusijama kada se priznaje da je zločina ipak bilo, oni navode kao nekakav „odgovor“ na percipirano ili stvarno nasil-

je „druge strane“, kao na primer: „Dakle, ko su ti ljudi kojima ćete vi suditi i ko su ti ljudi koji će teretiti neke naše borce ili pripadnike policije da su učinili ratne zločine? Postavlja se pitanje, hoće li po ovom zakonu odgovarati i Hašim Tači, Haradinaj, Bajram Redžepi?“²

U periodu između 1999. i 2005. godine održan je čitav niz tribina, konferencija, seminara i sastanaka koji su za cilj imali suočavanje sa prošlošću. U nekim slučajevima, one su imale za posledicu tektonske poremećaje unutar javnog mnjenja (pre svega u Srbiji) – kao što je to, na primer, bio slučaj sa debatama u vezi sa Srebrenicom, kao i sa emitovanjem snimka ubistva šest Bošnjaka iz jula 1995. godine.³

I pored otpora koji su dolazili iz nacionalistički orijentisanih medija i političkih krugova (ali i od strane ljudi koji govore da „ne treba govoriti o zločinima, jer je to iza nas“), nevladine organizacije su konstantno pokušavale da na dnevni red stave pitanje suočavanja sa prošlošću i kritičkog preispitivanja nedavne istorije. Njihovi pokušaji za utvrđivanje istine bili su usmereni na različite segmente inače veoma traumatizovanog društva, ali pre svega na žrtve zločina. U tom smislu, poslednjih godina je primetno umrežavanje ovih organizacija na regionalnom nivou, jer sve više prevladava svest da se o neposrednoj prošlosti mora govoriti u jednom širem, dakle, regionalnom okviru. Takođe, NVO insistiraju na ukidanju kulture nekažnjivosti i na obavezi države da iznese punu istinu o počin-

² Stenografske beleške sa zasedanja Narodne skupštine Republike Srbije, poslanik Gordana Pop-Lazić (SRS), 24. jun 2003.

³ FHP je predočio video-snimak Tužilaštvu za ratne zločine Republike Srbije 23. maja 2005, a 1. juna uveče, istog dana kada je Tužilaštvo Haškog tribunala u suđenju Slobodanu Miloševiću prikazalo delove snimka, predao ga je lokalnim televizijama. Odmah ga je emitovala televizija B92, a potom i druge lokalne televizije. Prikazivanje snimka je izazvalo pravu lavinu reakcija u javnosti u Srbiji. Naime, nakon prikazivanja ovog hladnokrvnog ubistva, postalo je mnogo teže javno odricati postojanje zločina u Srebrenici, pa su čak i neki predstavnici nekih ekstremnih političkih grupacija u Srbiji izrazili svoje „žaljenje“. S druge strane, javno prikazivanje ovog snimka je pokrenulo i čitav „slučaj Škorpioni“, otvorivši i vrlo neprijatno pitanje učešća države Srbije u formiranju, opremanju i održavanju ove jedinice.

Prema istraživanju Fondacije Ebart, u 18 štampanih medija u Srbiji je između 1. januara 2003. i 2. juna 2004. objavljeno 816 tekstova o Srebrenici. Međutim, neposredno nakon prikazivanja ovog filma, između 2. i 24. juna 2005, objavljeno je čak 676 tekstova.

jenim zločinima, jer je samo to uslov za izgradnju demokratskih institucija, kao i prevladavanje teških trauma iz neposredne prošlosti.

3. Utvrđivanja odgovornosti pred zakonom

Reforme koje su pokrenute u oblasti pravosuđa, uključujući tu i osnivanje Tužilaštva za ratne zločine Republike Srbije, ali i (konačno) donošenje propisa kojima se štite učesnici u krivičnim postupcima, daju određene rezultate. U velikom delu javnosti upoznate sa postojanjem ovog Tužilaštva postoji percepcija da je dobro što se pojedincima sudi pred „našim“ sudovima. Ovo se pre svega odnosi na suđenja za ratne zločine, gde se po prvi put u javnosti čuje i vidi šta su pojedinci radili „u naše ime“, mada za sada u optužnicama upadljivo izostaju činjenice i dokazi koji bi ukazivali na stvarne organizatore i inspiratore ovih zločina, pre svega kada se radi o državnom vrhu Republike Srbije. Do sada je pred Većem za ratne zločine okončano jedino suđenje u slučaju Ovčara. Bez obzira na manjkavost optužnice u pogledu kvalifikacije krivičnog dela, kao i na to što nije pokrenut postupak protiv nekih oficira koji su svedočili na ovom suđenju, mora se istaći da je Sudsko veće, kojim je predsedavao sudija Vesko Krstajić, ovaj postupak vodilo veoma profesionalno i savesno. U tom

smislu, Veće je nastojalo da prikupi sve činjenice u cilju saznavanja istine o ovom zločinu. Sudsko veće je takođe uvelo jednu veoma značajnu i pozitivnu novinu u domaćim suđenjima, a to je ispitivanje konteksta u kojem su zločini počinjeni.

U odnosu na ranija suđenja, suđenje u slučaju „Ovčara“ je dovelo i do pomaka u oblasti regionalne saradnje u postupanju protiv izvršilaca ratnih zločina. Naime, svedoci oštećeni iz Hrvatske su najpre u prisustvu istražnog sudije i tužioca iz Srbije dali svoje iskaze pred Županijskim sudom u Zagrebu, a potom su neposredno svedočili na suđenju u Beogradu.

Na Kosovu su međunarodne sudije osudile komandanta bivše OVK po osnovu komadne odgovornosti ali taj postupak do kraja 2005. nije završen.⁴ Najveći broj propusta u radu međunarodnih i mešovityh krivičnih veća prouzrokovao je razlozima tehničke prirode, propustima u organizaciji saslušanja zaštićenih svedoka.⁵ Međutim, u radu međunarodnih krivičnih veća je bilo i teških povreda zakona.⁶ Ipak, međunarodne sudije su na Kosovu, naročito kad je reč o procesuiranju etnički motivisanih zločina, pokazale na delu visok nivo profesionalizma i objektivnosti u vođenju sudskih postupaka. Obezbeđenje svedoka za najteža dela na Kosovu je prepreka za uspostavljanje nezavisnog i efikasnog pravosudnog sistema. U pretkrivičnom postupku, koji uglavnom sprovodi policija i

⁴ Reč je o slučaju „Rustem Mustafa i dr.“ Krivično veće, na čelu sa predsednikom Timothyjem Claysonom, vodilo je računa da obezbedi apsolutnu ravnopravnost između odbrane i optužbe. Međunarodno krivično veće Suda u Prištini/Prishtina je izreklo pravdu i za optužene i za žrtve, osudivši optužene na višegodišnje kazne zatvora. Vrhovni sud je povodom žalbe branioca na sednici održanoj 7. i 8. jula 2005. rešenjem ukinuo presudu i vratio predmet na ponovno suđenje, a osuđene pustio na slobodu. Međutim, sve do kraja 2005. nije počelo ponovno suđenje.

⁵ Ovo se pre svega odnosi na probleme koji se odnose na različite pravosudne sisteme iz kojih su međunarodne sudije došle, ali problemi nastaju i zbog veoma komplikovane procedure prilikom odvijanja suđenja na dva ili tri jezika.

⁶ Povrede se ogledaju u kašnjenju u izradi presuda, malom broju predmeta koji se godišnje obradi od strane međunarodnih sudija, velikom broju predmeta koji čekaju na odlučivanje po žalbama i na ponovna suđenja, propuste u organizaciji saslušanja svedoka u pojedinim slučajevima, njihovoj bezbednosti, a u slučaju „Kiqina i dr.“ sud je dozvolio da svedok o kojem je odbrana tužiocu kao i krivičnom veću unapred dostavila podatke, bude uhapšen u sudnici na intervenciju tužioca. Iako ni jedan zakon ne zabranjuje hapšenje u sudnici, ipak je ovaj akt u suprotnosti sa predstavom o sudnici kao mestu za deljenje pravde, a ne za hapšenja.

dalje postoji veliki broj nedostataka, posebno u pribavljanju materijalnih dokaza kojima bi se potkrepile istražne radnje.⁷

Što se tiče drugih zakonskih propisa, i dalje izostaje primena „zakona o lustraciji“, kao i mehanizama kao što je *veting*.⁸ Nesprovođenje Zakona o pristupu informacijama, kao i izostanak koherentne pravne regulative u vezi sa medijima (na primer, kada se radi o odlaganju raspisivanja konkursa za frekvencije, ili o stalnom odlaganju transformacije RTS-a u *javni servis*), dovodi do toga da je medijska scena u Srbiji fragmentisana i podložna dnevno-političkim uticajima i manipulacijama. S druge strane, u takvoj situaciji, najviši državni predstavnici ne osećaju ni želju ni potrebu da rad svojih institucija i svoj rad učine transparentnim i razumljivim za širu javnost.

Međutim, stavove velikog dela srpske javnosti u vezi sa suđenjima u Hagu nemoguće je razumeti bez poznavanja uloge medija u Srbiji. Od sâmog svog osnivanja, Haški tribunal je imao izuzetno negativan publicitet u srpskim medijima. Iako je još 2001. godine TV B92 počela direktno da prenosi suđenja iz Haga, ovi prenosi nisu doprineli bitnijoj promeni stava velikog dela javnosti. Ovo je pre svega posledica specifične uređivačke koncepcije, sa dovodenjem u studio sagovornika koji su trebali da pre svega „diskredituju“ Haški tribunal i procenjuju koliko se uspešno brane optuženi za najteža krivična dela (uključujući tu i genocid), a ne da govore o bitnim pitanjima i o konkretnim navodima optužnica i svedoka.

Polemike u medijima kulminirale su u tekstovima i komentarima objavljenim u beogradskom nedeljniku *Vreme* između 1. avgusta i 21. novembra 2002. godine.⁹ Mada se samo jedan deo ove polemike odnosio na odnos prema Tribunalu, kada se radi o izveštavanjima sa suđenja, pozicija urednika *Vremena* bila je da njegov list ne treba da se stavi ni u kakav „navijački“ odnos — dakle, ni „za“ Miloševića, ali ni „za“ tužilaštvo. Nasuprot ovome, kako je to u svom komentaru sažela istoričarka Olivera Milosavljević, „izveštavanje *Vremena* iz Haga je prepričavanje uz isticanje uspešnosti Miloševića da svedoke predstavi kao lažove, izveštač *Vremena* podržava Miloševića u načinu i sadržaju njegove odbrane, jer zbivanja u sudnici svodi na anegdote, bivši načelnik DB-a je fascinirao izveštače svojom odanošću Miloševiću (...) izveštač *Vremena* je izvršio krivično delo kada je optužio svedoka iz Haga, dok za Miloševića čeka šta će reći sud, koristi duple standarde“.¹⁰

Još jedan značajan pokušaj borbe protiv nipodaštavanja suđenja za ratne zločine i suštinski *lažnog izveštavanja* velikog dela medija, predstavljala je rubrika u dnevnom listu *Danas* pod naslovom „Hag među nama“. Ovu rubriku su svojim specifičnim samo-organizovanjem pokrenuli nezavisni intelektualci, borci za ljudska prava i aktivisti civilnog društva, sa ciljem da se javno suprotstave konstantnom obmanjivanju javnosti u Srbiji. U ovoj rubrici, koja je izlazila svakog petka u periodu između 9. aprila 2004. i 9. juna 2005, objavljeno je oko 120 priloga (autorskih tekstova, svedočanstva i dokumenata) koji su se bavili ne samo odno-

⁷ Usled tih propusta u jednom broju suđenja, uprkos jasnim naznakama o osnovanosti optužnica, predmeti tih optužnica nisu potpuno rasvetljeni.

⁸ Upor. Magarditsch Hatschikjan, Dušan Reljić i Nenad Šebek, *Disclosing Hidden History: Lustration in the Western Balkans*, str. 10.

⁹ Tekstove iz ove polemike objavio je Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, u ediciji Helsinške sveske, pod brojem 16. *Tačka razlaza — povodom polemike vođene na stranicama lista „Vreme“ od 1. avgusta do 21. novembra 2002. godine*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2003.

¹⁰ *Tačka razlaza*, str. 11.

som javnosti prema Tribunalu, već i stavom prema zločinima i zločincima uopšte, kao i potrebom zadovoljavanja pravde prema žrtvama.¹¹

4. Reparacije

Vlasti u Srbiji i Crnoj Gori od demokratskih promena krajem 2000. nisu pokazale političku volju da sistemski obeštete žrtve prethodnog režima, a koje uglavnom pripadaju manjinskim etničkim zajednicama. Štaviše, političke elite u Srbiji i Crnoj Gori još uvek nisu čak ni priznale postojanje kršenja ljudskih prava na svojim teritorijama, kao ni žrtava koje su iz toga proizašle. Jedini način dobijanja materijalnih reparacija za žrtve jeste putem redovnog sudskog postupka (parnični postupak), koji po svojim karakteristikama ne odgovara prirodi i suštini ostvarivanja prava na reparacije.

Slučajevi masovnih kršenja ljudskih prava na teritoriji Srbije i Crne Gore, a u vezi sa oružanim sukobom na teritoriji bivše Jugoslavije (Sandžak, Vojvodina, Bukovica), najbolji su primeri za uzdržanost državnih vlasti u preuzimanju odgovornosti prema žrtvama. Nakon 13 i više godina žrtve iz ovih regiona još uvek nisu dobile pravičnu satisfakciju za teror koji su nad njima izvršili pripadnici vojske i policije.

Pored etnički motivisanih, u Srbiji i Crnoj Gori zabeležena su i masovna kršenja ljudskih prava

pripadnika srpske etničke zajednice (prisilna mobilizacija srpskih izbeglica iz Hrvatske¹²) kao i politički motivisana kršenja ljudskih prava (nezakonito lišavanje slobode oko 2000 pripadnika Narodnog pokreta OTPOR).

U jednom od najvažnijih slučajeva koji se tiče ostvarivanja ljudskih prava Roma, Vlada Republike Crne Gore pristala je 19. juna 2003. da plati odštetu od 985.000 evra za 74 Roma, žrtava pogroma u Danilovgradu 1995. Odluka Vlade da isplati odštetu usledila je nakon što je 21. novembra 2002. Komitet Ujedinjenih nacija protiv torture proglasio Republiku Crnu Goru odgovornom za kršenje nekoliko odredaba Konvencije protiv torture i drugih svirepih, nehumanih i ponižavajućih kazni ili postupaka i zatražio od vlasti da žrtvama pruži adekvatnu zaštitu.¹³

5. Završne napomene

Mehanizmi tranzicione pravde se ne mogu „implantirati“ sa jednog podneblja na drugo, niti iz jedne kulturno-istorijske situacije na drugu, već se uvek moraju imati u vidu konkretne društvene, istorijske, ekonomske, kulturne i političke okolnosti određenog postkonfliktnog društva,¹⁴ odnosno „društva u tranziciji“. Reforme koje treba da pomognu uspostavljanju vladavine zakona, ali i izgradnji odgovarajućih institucija u jednom demokratskom društvu, imaju smisla samo ako ih sprovode i ako u njima deluju različiti segmenti

¹¹ Tekstovi iz ove rubrike objavljeni su u knjizi *Hag među nama*, u izdanju FHP, 2005.

¹² Pripadnici MUP Republike Srbije su tokom leta 1995. godine prinudno mobilisali između 6 i 10 hiljada srpskih izbeglica iz Hrvatske. Prvo su ih sve lišavali slobode na ulici, u prevozu, u kolektivnom smeštaju, a zatim prebacivali na teritoriju Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine gde su bili primorani na učešće u oružanom sukobu gde su mnogi izgubili život.

¹³ Nakon što su dvojica Roma silovali devojčicu neromske nacionalnosti u Danilovgradu, nekoliko stotina građana okupilo se 14. i 15. aprila 1995. i, uz podršku opštinskih vlasti i policije, uništilo romsko naselje Božova Glavica kod Danilovgrada. Policija je prisustvovala pogromu i nije učinila ništa da ga spreči. Romi su uspeli da pobegnu, ali su njihovi domovi i druga imovina na kraju spaljeni ili uništeni na drugi način.

¹⁴ „Vladavina zakona i tranziciona pravda u konfliktnim i postkonfliktnim društvima: Izveštaj Generalnog sekretara“, United Nations Security Council S/2004/616, str. 7.

društva i institucije države. Iz ovoga proizilazi da je u svakom društvu neophodno da postoji određeni konsensus oko pravaca razvoja društva i institucija. Mada je jedno kratko vreme izgledalo kao da je takav opšti konsensus uspostavljen u Srbiji, pre svega neposredno nakon oktobarskih promena iz 2000, društvo se suočilo sa ozbiljnim problemima.

Problemi koji su uočeni su posledica pre svega *nedostatka političke volje* da se krene u odlučno suočavanje sa prošlošću. I pored svih napora koje ulažu pre svega predstavnici nevladinih organizacija, veliki segmenti društva (pre svega političke elite na vlasti u Srbiji) još uvek ne shvataju da politički sistem Srbije, kao i bilo kog postkonfliktnog društva na teritoriji bivše Jugoslavije, može da ojača svoju demokratsku kulturu (ali i institucije koje se bave ekonomijom i razvojem, na primer) samo u onoj meri u kojoj je otvorio prostor sećanju na „onu prošlost“. U tom smislu, politika faktičke nesaradnje sa Haškim tribunalom i infantilno odugovlačenje sa ispunjavanjem *svih uslova* koje predstavnici međunarodne zajednice postavljaju pred vlasti u Beogradu, imaju direktan negativan uticaj na demokratizaciju Srbije, privredu i društvo. Politički otpori ovim promenama se najbolje vide iz rasprava u Skupštini Srbije, a razlog za zabrinutost predstavlja percepcija da su „narodni poslanici“ koji najupornije vređaju sve koji se zalažu za

demokratizaciju društva i usvajanje evropskih vrednosti prilično omiljeni u javnosti, kao i da im delovi medija (pre svega takozvani „tabloidi“, ali i određene TV kuće) konstantno ustupaju veliki prostor.

Oblast u kojoj je postignut najveći napredak jeste davanje glasa žrtvama — počevši od konferencije o Srebrenici u Beogradu 11. juna 2005, preko njihovog prisustva na suđenjima za ratne zločine, pa sve do prvog dijaloga porodica nestalih Albanaca i Srba sa Kosova. Ovi događaji su pružili široj javnosti priliku da sagleda monstruoznost počinjenih zločina iz jednog običnog ljudskog ugla, i ono što je sudbine preživelih i žrtava učinilo razumljivim jeste shvatanje da su i oni (mada „drugi“) istovetni „nama“, da su i „njihova“ stradanja i bol podjednako stvarni kao i „naši“.

Posmatrano u celini, tranziciona pravda u Srbiji i Crnoj Gori je i dalje u povoju. Aktivna promocija izgradnje institucija koje će doprineti demokratizaciji društva i njegovom konačnom suočavanju sa prošlošću ostaje prioritet, ali, da bi se ovo ostvarilo, neophodno je daleko ozbiljnije angažovanje širih segmenata društva, kao i veća pomoć međunarodne zajednice. Jer, nevladine organizacije su na ovom polju do sada uradile puno, ali one ne mogu i ne smeju preuzeti obaveze institucija, niti čitavog društva.

Izveštaj o tranzicionoj pravdi u Srbiji, Crnoj Gori i na Kosovu 1999 – 2005.

1. Uvod

Osnovni cilj ovog Izveštaja je da istakne mere koje su preduzele institucije i civilno društvo u Srbiji i Crnoj Gori, kao i međunarodna administracija i civilno društvo na Kosovu, radi uspostavljanja pravde u odnosu na teške povrede ljudskih prava koje su počinjene u vreme i neposredno nakon oružanih sukoba u bivšoj Jugoslaviji. Cilj ovog izveštaja je takođe da ukaže na probleme i ograničenja u suočavanju sa teškim nepravdama iz perioda vladavine Slobodana Miloševića.

Ovaj Izveštaj je nastao na osnovu analize prikupljene građe u periodu 2000 – 2005. godine, koja se tiče novih zakona i njihove primene, programa i inicijativa nevladinih organizacija u oblasti suočavanja sa prošlošću, zvaničnih inicijativa u odnosu na utvrđivanje istine i odgovornosti, rasprava u Skupštini Srbije o prošlosti, suđenja za ratne zločine, izveštavanja medija o ratnim zločinima, kao i drugih podataka, relevantnih za praćenje procesa uspostavljanja pravde.

U Izveštaju se govori o političkom kontekstu, zatim o inicijativama za otkrivanje istine, o utvrđivanju

odgovornosti pred zakonom, kao i o reparacijama. O Kosovu se u Izveštaju govori samo u odnosu na suđenja za ratne zločine i etnički motivisana krivična dela, pre svega jer je taj mehanizam tranzicione pravde najuočljiviji na tom području.

1.1. Osnovni koncept tranzicione pravde

Kada se radi o pojmu *tranzicione pravde*, ovde koristimo određenje koje daje Generalni sekretar Ujedinjenih nacija (UN) u svom izveštaju od 23. avgusta 2004: „Pojam *tranzicione pravde* (...) uključuje čitav niz procesa i mehanizama povezanih sa pokušajima jednog društva da se suoči sa nasleđem velikih povreda ljudskih prava u prošlosti, da bi se postigla odgovornost, zadovoljila pravda i došlo do pomirenja. Ovo može uključivati sudske i vansudske mehanizme, kao i različite stepene međunarodnog angažovanja (ako do njega uopšte treba da dođe) i pojedinačne optužnice, reparacije, traženje istine, institucionalne reforme, *vetting* i otpuštanje, ili njihovu kombinaciju.“¹

Slično određenje daje i Međunarodni centar za tranzicionu pravdu (ICTJ): „Kako se politička tran-

¹ „Vladavina zakona i tranziciona pravda u konfliktnim i postkonfliktnim društvima: Izveštaj Generalnog sekretara“ (The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies: Report of the Secretary-General), United Nations Security Council S/2004/616, 3 August 2004, str. 4. Upor. takođe i Louis Bickford, „Transitional Justice“, *The Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity*, Vol. 3, str. 1045-1047, New York: Macmillan.

zicija odvija nakon perioda nasilja ili represije, društvo se često suočava sa teškim nasleđem kršenja ljudskih prava. (...) Da bi se promovisala pravda, mir i pomirenje, zaposleni u vladinim službama i nevladini aktivisti će verovatno imati u vidu sudske i vansudske odgovore na zločine u vezi sa ljudskim pravima. Ovi mogu uključivati:

- krivično gonjenje pojedinaca;
- nuđenje reparacija žrtvama nasilja koje je organizovala država;
- ustanovljavanje inicijativa za utvrđivanje istine koje treba da se bave zločinima u prošlosti;
- reformisanje institucija kao što su policija i sudovi;
- uklanjanje ljudi koji su kršili ljudska prava iz javnih službi.

Ovi pristupi se sve više upotrebljavaju zajedno, da bi se postigao sveobuhvatniji i dalekosežniji princip pravde.²

1.2. Politički kontekst u Srbiji

1.2.1. Politika tranzicione pravde

Nakon promene vlasti u Republici Srbiji, 5. oktobra 2000. godine, ubrzo se pokazalo da društvo koje je u svakom pogledu osiromašeno, politički podeljeno i opterećeno višegodišnjim moralnim i socijalnim razaranjem i izloženo konstantnom političkom nasilju, istovremeno sa politikom napretka i reformi mora da se suoči i sa sopstvenom prošlošću.³

Posle septembarskih izbora 2000. godine, Demokratska opozicija Srbije (DOS) preuzela je vlast na dva nivoa, i to u oba slučaja putem političkog kompromisa i kohabitacije sa prethodnim režimom. Na saveznom nivou (SRJ) za predsednika SRJ izabran je Vojislav Koštunica. Savezna skupština bila je sačinjena, pored predstavnika DOS-a, i od

doskorašnjih političkih partnera Slobodana Miloševića, oličenih u SNP-u Momira Bulatovića iz Crne Gore. Na nivou Republike Srbije uspostavljeno je prelazno rešenje od tri ministra u svakom ministarstvu koji su imenovani ispred tri političke stranke, odnosno grupacije (Socijalističke partije Srbije, Srpskog pokreta obnove i DOS-a). Ovo prelazno rešenje trajalo je sve do januara 2001. godine, kada je konstituisana nova Vlada Republike Srbije. Za predsednika Vlade Republike Srbije izabran je Zoran Đinđić, dok je na funkciji predsednika Srbije ostao Milan Milutinović, optužen pred Haškim tribunalom, koji se tek u januaru 2003. godine, u dogovoru sa Vladom, predao Haškom tribunalu. Ubrzo po konstituisanju Vlade dolazi do političkog sukoba unutar DOS-a. Septembra 2002. godine Demokratska stranka Srbije (DSS) izlazi iz DOS-a, posle čega nastupa period duge parlamentarne krize, koja će dovesti do vanrednih parlamentarnih izbora krajem decembra 2003. godine.

U međuvremenu održani predsednički izbori pokazali su koliki antagonizmi postoje među članicama nekadašnjeg DOS-a. 12. marta 2003. izvršen je atentat na predsednika Vlade Zorana Đinđića. Odmah zatim, predsednik Narodne Skupštine, odnosno v. d. predsednika Republike Srbije, Nataša Mičić, proglašava vanredno stanje u Republici Srbiji i započinje se sa sveobuhvatnom i sistematskom akcijom suzbijanja organizovanih kriminalnih grupa u Srbiji (akcija „Sablja“). Izabrana je nova Vlada Republike Srbije, na čelu sa Zoranom Živkovićem. U decembru 2003. održani su parlamentarni izbori, nakon čega je konstituisana Vlada Republike Srbije na čelu sa Vojislavom Koštunicom. Vlada RS uživa manjinsku podršku SPS u Narodnoj skupštini Republike Srbije.

Na predsedničkim izborima u junu 2004. godine, nakon značajnog angažovanja demokratskog dela

² ICTJ 2002/2003 Annual Report, str. 1. <http://www.ictj.org>

³ Upor. i izveštaj Marka Freemana iz oktobra 2004, „Srbija i Crna Gora: Odabrani elementi razvoja tranzicione pravde“ (Serbia and Montenegro: Selected Developments in Transitional Justice). <http://www.ictj.org>

društva u kampanji pred odlučujući drugi krug izbora, za predsednika Republike Srbije izabran je Boris Tadić iz Demokratske stranke (DS).

1.2.2. Saradnja sa Haškim tribunalom

Već prva demokratski izabrana vlada u Srbiji, vlada Zorana Đinđića, suočila se sa problemima opstrukcije saradnje sa Haškim tribunalom. Videlo se da među novim učesnicima u vlasti ne postoji saglasnost u odnosu na zahtev međunarodne zajednice da Srbija saraduje sa Haškim tribunalom i pokaže jasnu distancu prema prethodnom režimu. Tako je bilo moguće da vlada premijera Đinđića iznese u javnost da su srpske snage prenele u Srbiju više od osam stotina tela kosovskih Albanaca koje su ubili za vreme NATO bombardovanja, a da se u Skupštini Srbije i SR Jugoslavije o tome ne progovori ni jedna reč. To je bio jasan znak da u institucijama vladaju još uvek grupe koje su bliske prethodnom režimu i da njima nije u interesu stvaranje odgovornih institucija nego zadržavanje postojećeg stanja. U praksi je to značilo da premijer Srbije nema moć da sprovede smene u vojsci i policiji. Sa druge strane, kritički raspoložena javnost u Srbiji je bila zbunjena nedostatkom političke volje da se otvori pitanje odgovornosti za ratne zločine, ali bez energije da to pitanje nametne kao nacionalni prioritet Srbije. Ovakvo konfuzno političko stanje ohrabrilu je zaštitnike prethodnog režima i učesnike u izvršenju ratnih zločina da se ponovo organizuju i otvoreno pokažu da su spremni na oružje protiv vlade koja predaje „srpske heroje“ Haškom tribunalu. Usledila je pobuna „Crvenih beretki“ novembra 2001. godine, koja je primorala premijera Đinđića na ustupke. Nakon ubistva premijera Đinđića, 12. marta 2003. godine, „Crvene beretke“ su formalno rasformirane, ali su njihovi pripadnici raspoređeni u Žandarmeriju i druge specijalne jedinice MUP Srbije. Zavođenje šestonedelnog vanrednog stanja u Srbiji sprečilo

je „antihaški lobi“ da preuzme vlast, ali nije ujedinilo demokratske snage na pitanju ratnih zločina.

Za razliku od Đinđićeve vlade koja je, mada uz velike otpore, pokušavala da saraduje sa Tribunalom, vlada Zorana Živkovića je bila isuviše zaokupljena samom sobom i krizama sa kojima je morala da se suočava, pa je, i pored verbalnog zalaganja za punu saradnju, došlo do ozbiljnog zastoja u saradnji. Iluzija da je za smrt premijera Đinđića nekako odgovoran i Haški tribunal je pominjana čak i u nekim glasilima koja su se zalagala za demokratizaciju države, razvoj odgovarajućih institucija, kao i uključivanje Srbije u evroatlantske integracije. Posle izbora iz decembra 2003. i dolaska na vlast vlade Vojislava Koštunice, marta 2004. godine, saradnja sa Tribunalom se intenzivira. Razloge za ovo treba tražiti u pritisku međunarodne zajednice, ali i u pragmatičnom preobražaju premijera Koštunice koji je prihvatio nužnost saradnje sa Haškim tribunalom, ali isključivo po meri koja nije ugrožavala njegovu poziciju nacionalnog autoriteta. Nova saradnja se odvija u znaku takozvanih dobrovoljnih predaja optuženika — oni bivaju primljeni kod premijera, kod drugih najviših državnih, ali i crkvenih zvaničnika, i ispraćeni u Hag kao „heroji“.⁴ Princip „dobrovoljne predaje“ uključuje i davanje značajne materijalne kompenzacije porodicama okrivljenih, što u javnosti pojačava svest o „nepravdom“ Tribunalu. Ova saradnja je posebno intenzivna krajem 2004. godine, ali do praktičnog zastoja dolazi 2005. godine, kada se ponovo pokreće pitanje okrivljenog bivšeg komandanta Vojske Republike Srpske, Ratka Mladića, koji je, prema podacima koje su u javnosti izneli nekadašnji visoki funkcioneri MUP-a Srbije, sve do 2002. otvoreno živeo u svojoj kući u Beogradu, a do decembra 2005. uredno primao penziju. Ovaj zastoj koincidira sa početkom pregovora Vlade Srbije sa predstavnicima Evropske unije o

⁴ Doduše, bar u nekim slučajevima (kao što je to, na primer, izručenje policijskog generala Sretena Lukića), izgleda da se ipak radilo o *hapšenju*, koje je onda naknadno predstavljeno kao *dobrovoljna predaja*.

zaključivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa EU.

2. Inicijative za otkrivanje istine

2.1. Uvod

Utvrdjivanje istine je jedan od ključnih mehanizama tranzicione pravde na čitavom prostoru bivše SFRJ, posebno s obzirom na obilje interpretacija istorijskih činjenica i pokušaje istorijskog revizionizma (gde se po pravilu odriče da je neko iz „našeg“ naroda ikada mogao da učini nešto loše). U razmatranom periodu bilo je nekoliko inicijativa koje su potekle od strane države i državnih organa (kako na nivou Srbije i Crne Gore, tako i na nivou pojedinačnih država), ali su one, kako po obimu, tako i po značaju, u senci inicijativa nevladinih organizacija. Konačno, izvesnu pažnju treba posvetiti i delovanju najvišeg zakonodavnog tela Republike Srbije, njene Narodne skupštine, s obzirom da debate vođene u Skupštini vrlo uspešno dočaravaju opštu traumatsku društvenu klimu i politička zalaganja koja su imala odjeka u društvu.

2.2. Državne inicijative

Među državnim inicijativama, posebno treba pomenuti raspravu u Parlamentu Crne Gore u vezi sa deportacijom Bošnjaka iz Crne Gore 1992. godine, Parlamentarnu komisiju Crne Gore za ispitivanje činjenica u vezi sa otmicom u Štrpcima 1993. godine, Komisiju za istinu i pomirenje osnovanu od strane Predsednika SRJ 2001. godine, kao i saopštenja Saveta ministara i Vlade Srbije iz 2005. godine.

2.2.1. Odgovor na poslaničko pitanje u Skupštini Crne Gore u vezi sa deportacijom Bošnjaka

Kao posledica pitanja grupe poslanika u Parlamentu Crne Gore iz marta 1993. godine, kao i pisanja novinara, počelo je (mada nevoljno) **Ispitivanje činjenica u vezi sa deportacijom Bošnjaka iz Crne Gore 1992.**⁵ U proleće 1992. godine, crnogorska policija je uhapsila 83 Bošnjaka, koji su se sklonili u Crnu Goru zbog rata na teritoriji Bosne i Hercegovine, deportovala ih i predala vojsci i policiji Republike Srpske. Većina ih je potom ubijena.⁶

2.2.2. Parlamentarna Komisija za prikupljanje informacija o otmici 19 putnika u Štrpcima

Skupština Crne Gore je 19. oktobra 1993. godine formirala Komisiju za prikupljanje informacija o otmici u Štrpcima izvršenoj 27. februara 1993. godine. I pored zalaganja brojnih poslanika, Komisija nije dobila istražne kompetencije, što se odrazilo u nemoći Komisije da od državnih organa Srbije, Crne Gore i Vojske Jugoslavije dobije tražene podatke. Komisija je Skupštini Crne Gore 14. juna 1996. godine podnela izveštaj u kojem konstatuje da su njena ovlašćenja bila nedovoljna da utvrdi sudbinu otetih, kao i identitet organizatora i otmičara. Predsednik ove Komisije Dragiša Burzan zatražio je da Skupština u narednom sazivu formira Komisiju sa istim zadatkom, ali i najširim ovlašćenjima koja podrazumevaju pristupačnost arhivama svih službi i obaveznost postupanja državnih službi po njenom zahtevu. Međutim, nova Komisija nije formirana, a u krivičnom postupku za otmicu je pravosnažno osuđen samo jedan neposredni izvršilac ovog zločina⁷.

⁵ Više detalja u knjizi Šekija Radončića, *Kobna sloboda*, Beograd: FHP, 2005.

⁶ Radončić navodi da su, prema podacima kojima on raspolaže, „sa teritorije Crne Gore odvedena (...) 143 Bosanca (105 Bošnjaka, 33 Srbina i petorica Hrvata). Uz to, na crnogorskoj teritoriji ubijene su i dvije tročlane izbjegličke porodice — Klapuh i Avdagić, iz Foče“ (*Kobna sloboda*, str. 145).

⁷ Viši sud u Bijelom Polju osudio je 9. septembra 2002. godine optuženog Nebojšu Ranisavljevića na 15 godina zatvora zbog učesća u otmici i likvidaciji 19 putnika, 18 Muslimana i jednog Hrvata.

2.2.3. Komisija za istinu i pomirenje Savezne Republike Jugoslavije

Srbija i Crna Gora je jedina država u regionu koja je osnovala zvanično telo za otkrivanje istine o prošlosti. Odluku o osnivanju **Komisije za istinu i pomirenje** (Komisija) doneo je predsednik SRJ Vojislav Koštunica 29. marta 2001. godine, i ona je objavljena u Službenom listu SRJ broj 15/01, 59/02, 30. marta 2001. Prema ovoj Odluci, zadatak Komisije bio je da „organizuje istraživački rad na razotkrivanju evidencije o društvenim, međunarodnim i političkim sukobima koji su doveli do rata i rasvetljavanju lanca uzročnosti ovih događaja; informiše domaću i stranu javnost o svom radu i rezultatima; ostvari saradnju sa srodnim komisijama i telima u susednim zemljama i inostranstvu radi razmene iskustva u radu“. Komisija je prestala da postoji usvajanjem Ustavne povelje državne zajednice Srbija i Crna Gora i Zakona o implementaciji, 4. februara 2003. godine, bez ijednog objavljenog izveštaja.

Uzroci propasti ove Komisije su višestruki. Komisija je osnovana odlukom predsednika SRJ bez konsultacija u institucijama i civilnom društvu o mandatu i proceduri izbora članova Komisije. Nekoliko istaknutih nominovanih članova ove Komisije istupilo je iz nje pre nego što je ona uopšte počela sa radom, jer nisu pitani da li žele da budu članovi, a politički i moralno bilo im je neprihvatljivo da sede u telu koje je po sastavu blisko prethodnom režimu. Komisiji je dat veoma širok mandat proučavanja uzroka jugoslovenskih sukoba, kršenja ljudskih i povreda humanitarnog i ratnog prava, društveno-psiholoških činilaca sukoba, kao i uloge religije, medija i inostranog faktora u sukobima. Nevladine organizacije za ljudska prava su u formiranju Komisije videle pokušaj tada-

šnjeg predsednika SR Jugoslavije da obezbedi interpretaciju istorije iz srpskog ugla i pokušaj da uveri međunarodnu zajednicu da, u slučaju SRJ, prednost treba dati Komisiji za istinu, umesto suđenju pred Haškim tribunalom.

Komisije za istinu i pomirenje po pravilu treba da obrate posebnu pažnju na perspektivu žrtava, ali uopšte nije bilo jasno kako bi to ovo i ovako formirano telo moglo da uradi.⁸ Među članovima Komisije, ukupno 19, nijedan nije bio iz Crne Gore, samo jedan član bio je pripadnik nacionalne manjine, dok je od religijskih zajednica samo Srpska Pravoslavna Crkva imala svog predstavnika.

Bez autoriteta u bivšim jugoslovenskim državama, među žrtvama iz drugih etničkih grupa i nevladinim organizacijama, Komisija je bila osuđena na propast i pre nego što je uopšte počela sa radom. Komisija nikada nije bila prihvaćena u Crnoj Gori, baš kao ni u ostalim državama nastalim nakon raspada SFRJ.

2.2.4. Saopštenje Saveta ministara državne zajednice Srbija i Crna Gora

Kao rezultat prikazivanja snimka masakra šestorice srebreničkih Bošnjaka 1995. godine od strane „Škorpiona“,⁹ pritiska nevladinih organizacija i obeležavanja desetogodišnjice masakra, **Savet ministara SCG** osudio je 15. juna 2005. zločin u Srebrenici. U svom saopštenju Savet ministara je izjavio da „najdublje saučestvuje u bolu porodica žrtava i moli ih da u svojim srcima prave razliku između zločinaca na jednoj i naroda Srbije i Crne Gore na drugoj strani. Oni koji su ubijali u Srebrenici i koji su naredili i organizovali taj masakr nisu predstavljali ni Srbiju ni Crnu Goru, nego jedan

⁸ Odnosno, *victim-centered approach*. Upor. izveštaj „Vladavina zakona i tranziciona pravda u konfliktnim i postkonfliktnim društvima: Izveštaj Generalnog sekretara“, str. 17.

⁹ Ovaj snimak su, zahvaljujući FHP-u 1. juna 2005. godine, emitovale B92 i druge domaće TV stanice. Javna televizija RTS je prikazala delove snimka u trajanju od 18 sekundi. Prema rečima glavnog i odgovornog urednika RTS Aleksandra Tijanića u direktnom razgovoru sa izvršnom direktorkom FHP, snimak prikazuje samo jednu stranu i zato ga RTS neće prikazati u celini.

nedemokratski režim terora i smrti, kojemu je ogromna većina građana Srbije i Crne Gore pružila najsnažniji otpor.“ Savet ministara nije osudio samo neposredne izvršioce, već je istakao da zahteva krivičnu odgovornost svih koji su, ne samo u Srebrenici, činili ratne zločine, ili su ih organizovali i naređivali. Pored toga, istaknuto je i da „zločinci nisu heroji. Svaka odbrana zločina, pod bilo kojim izgovorom, takođe je zločin.“ Savet ministara je u svojoj osudi zločina u Srebrenici pozvao da se nijedan zločin ne zaboravi, bez obzira ko su zločinci, a ko žrtve.

2.2.5. Saopštenje Vlade Republike Srbije

Vlada Republike Srbije je 7. jula 2005. godine izdala saopštenje u kome najoštrije osuđuje „sve ratne zločine počinjene na prostoru bivše Jugoslavije“. U saopštenju se kaže da Vlada „uoči obeležavanja ratnih zločina koji su počinjeni 11. jula u Srebrenici i 12. jula u Bratuncu najodlučnije osuđuje sve ratne zločine i ističe da je od suštinske važnosti da se pri njihovoj osudi ne sme praviti razlika među nevinim žrtvama na osnovu njihove nacionalnosti ili vere“. Vlada je istakla da svaki zločin ima počinioaca sa imenom i prezimenom koji mora biti priveden pravdi, i svaka nevinna žrtva ima svoje ime i prezime koje se ne sme zaboraviti.

„Počinioci ratnih zločina su pojedinci i kao pojedinci za to moraju odgovarati, a da se zločini ne bi ponovili nijedan od njih ne sme se ni pravdati, ni prikrivati, ni ostati nekažnjen“, ističe se u saopštenju. Vlada je osudila sve zločine počinjene u „građanskom ratu na prostoru bivše Jugoslavije i naglašava da, zbog svih žrtava koje je podneo, srpski narod ima poseban interes za to da se svi ratni zločini rasvetle i nedvosmisleno osude“.

2.2.6. Završne napomene

Mada pomenute inicijative predstavljaju nekakav pomak u odnosu na potpuno ćutanje o zločinima tokom 1990-ih, jasno je da su politički otpori utvr-

đivanju odgovornosti za počinjene zločine i dalje veoma snažni. Ovo je bilo pre svega uočljivo na primeru neusvajanja Deklaracije o Srebrenici u Skupštini Srbije, ali i na primerima zakasnelog ili preterano sporog reagovanja najviših organa Crne Gore kada se radilo o inicijativama poteklim u ovoj republici. Deklaracija koju je usvojila Vlada Republike Srbije predstavlja osudu svih zločina koji su se u prošlosti dogodili na ovim prostorima — pa tako u svojoj sveobuhvatnosti i totalnoj relativizaciji uspeva da potpuno obesmisli koncept suočavanja sa zločinima. Iako je saopštenje Saveta ministara državne zajednice SCG u vezi sa zločinima u Srebrenici nekakav pomak u odnosu institucija prema srpskim zločinima, ono je ipak bilo sračunato, pre svega, na zaštitu institucija Srbije i Crne Gore i na pravdanje da su zločine počinili pojedinci koji nisu predstavljali ni Srbiju ni Crnu Goru.

U svim navedenim slučajevima u Srbiji pokazalo se da se od Narodne skupštine u postojećem sastavu ne može očekivati da otvori prostor sećanju na „onu“ prošlost. Ali je nesporno da su organizacije za ljudska prava uspele da u vezi sa desetogodišnjicom masakra nad srebreničkim Bošnjacima ozbiljno uznemire Skupštinu, posebno poslanike iz redova SRS, SPS i DSS.

2.3. Rasprave u Narodnoj skupštini Republike Srbije

Praćenje rasprava u Skupštini Republike Srbije pokazuje da sećanje na prošlost u kontekstu preispitivanja odgovornosti nijednom nije bila tema sednice Skupštine. Međutim, poslanici SRS i SPS su često, mimo dnevnog reda, a u vezi sa određenim događajima, kao što su, na primer, zahtev međunarodne zajednice da Vlada Srbije ispuni obaveze sa Haškim tribunalom, poseta glavnog tužioca Haškog tribunala, masovne grobnice u Srbiji, domaća suđenja za ratne zločine ili izjave predstavnika nevladinih organizacija o potrebi suočavanja sa nasleđem prošlosti, iznosili oštre stavove na račun Haškog tribunala, kritikovali Vla-

du zbog predaje haških optuženika, optuživali predstavnike određenih nevladinih organizacija da su plaćeni da optužuju Srbe a u vezi sa ratnim zločinima, pozivali se na odbranu naroda, zločine prema Srbima i zaveru međunarodne zajednice protiv srpskog naroda.

Rasprave u Skupštini predstavljaju prilično sumornu sliku načina razmišljanja pripadnika srpske političke elite. Povremeni pokušaji poslanika iz demokratskih političkih partija da otvore debatu o potrebi određivanja prema ratnim zločinima da bi se ojačala demokratska kultura političkog sistema nisu imali širu podršku.

2.3.1. Odnos prema Haškom tribunalu i suđenjima za ratne zločine

Kada se radi o odnosu prema Haškom tribunalu, polazi se od toga da je „Hag izmišljen, da to i nije sud, da je to jedna tamnica za Srbe“¹⁰, ali i „veliko zlo za Srbe“¹¹, odnosno „politička nakaza“¹², gde se sudi „za navodne ratne zločine“¹³. Optuženi pred ovim sudom se doživljavaju kao junaci, a srpski narod kao okrivljen samo zbog toga što se brani.¹⁴ Shodno tome, i leševi pronađeni u hladnjačama su „posebna prevara, koja služi za satanizaciju celog srpskog naroda“¹⁵, pa i sve što se govori o zločinu u Srebrenici predstavlja „obične izmišljotine“¹⁶.

Ovo, naravno, dovodi i do pokušaja potpune *relativizacije* bilo kakve odgovornosti, što se može

videti iz sledeće izjave: „Neka počinje sa Haškim tribunalom, ali ako se proglaše Srbi krivima, onda mora da bude kriva i druga strana. Kada se jedan sudski proces vodi, poštovane dame i gospodo, na klupi mora da sedi okrivljeni, oštećeni i svedoci. Ko je u ovom slučaju okrivljen, ko je oštećen, a ko su svedoci, ako kažemo da je petoro Srba – Radovan Karadžić, Biljana Plavšić, Ratko Mladić, Krajšnik i Slobodan Milošević – proglašeni krivim i nalaze se na listi za Haški tribunal. To je kolektivna odgovornost srpskog naroda, jer su njih Srbi birali više godina. I neka sačeka malo Haški tribunal. Mi jesmo za saradnju sa Haškim tribunalom, ali da Srbi budu stavljeni u položaj kao i ostale nacije.“¹⁷

U prvo vreme se zameralo Vladi što saradnju pokušava da uspostavi bez „zvanično“ donesenih državnih propisa (i pored insistiranja predstavnika Vlade na tome da se radi o međunarodnoj obavezni, čije će ispunjavanje pomoći osvešćivanju i „katarzi“ čitavog društva¹⁸): „Znate, dame i gospodo narodni poslanici, da srpski narod nije bio toliko ljut na Miloša Obrenovića što je ubio Karađorđa, no je bio više ljut što je isporučio Karađorđevu glavu sultanu. Tako će se desiti i vama, gospodo iz DOS-a, koji ne poštujete Ustav i zakone i saradujete sa Haškim tribunalom bez Ustava i bez zakona.“¹⁹

Međutim, kada se donošenje Zakona o saradnji sa Haškim tribunalom konačno našlo na dnevnom redu, poslanici SRS su opet bili energično protiv:

¹⁰ *Transkripti sa sednice Skupštine Srbije*, poslanik Branislav Blažić (SRS), 24. maj 2001.

¹¹ Isto, poslanik Dragan Pavlović (SRS), 1. jul 2003.

¹² Isto, poslanik Zoran Krasić (SRS), 13. decembar 2004.

¹³ Isto, poslanik Vojislav Šešelj (SRS), 17. jul 2002.

¹⁴ Isto, poslanik Tomislav Nikolić (SRS), 13. februar 2001. U istom izlaganju, ovaj poslanik je izjavio i da je „ponosan što je (...) fašista“.

¹⁵ Isto, poslanik Aleksandar Vučić (SRS), 28. maj 2001.

¹⁶ Isto, poslanik Milorad Vučelić (SPS), 18. februar 2005.

¹⁷ Isto, poslanik Dragan Marković (SRS), 4. maj 2001.

¹⁸ Isto, „Kada pronađete hladnjaču u Dunavu kod Tekije, kada je pronađena, bar tako piše u novinama, druga hladnjača u jezeru kod Kokinog Broda, onda mi moramo proći kroz tu moralnu katarzu i moramo tu anatemu i tu hipoteku skinuti sa sebe“, Vladan Batić, ministar pravde Republike Srbije, 24. maj 2001.

¹⁹ Isto, poslanik Petar Jojić (SRS), 6. decembar 2001.

„Postavlja se pitanje, koliko još mislite da ima ratnih zločinaca kada predlažete donošenje ovog zakona, kada tražite da se osnuje sud za počinioce ratnih zločina, specijalni javni tužilac za ratne zločine i sve ono što je u zakonu još predviđeno od organa i organizacija koji će učestvovati u istražnim radnjama i u samom suđenju.“²⁰ U nešto ranijem obraćanju, ista poslanica je bila nešto inventivnija: „Predlog zakona ima cilj da pokrene proces koji bi se mogao nazvati desrbifikacija, s obzirom da se ova lustracija upoređuje i nalazi se uporište za nju u denacifikaciji.“²¹

Takođe: „Kako to sada odjednom da naši sudovi mogu da sude za ono što nisu mogli pre izvesnog vremena? Kako to da sada naši sudovi i naše pravosuđe postaje sposobni? Kako to više nema govora o međunarodnim pravima, nigde se ne pominje sud u Hagu u tekstu ovog zakona, a ni u obrazloženju? Kako to sada odjednom postado-smo mi sposobni da sudimo posle izručenja Šljivčanina, Simatovića i Stanišića, kao i ostalih lica koja su bila interesantna? Znae, to postaje političko pitanje. To ne može da se posmatra samo kao personalno pitanje, kome će se suditi ovde. Više Hag nije interesantan, jer je dobio ono što je hteo i samo se tako može objasniti ovakav odnos prema tim pitanjima.“²²

„Posle Zakona o lustraciji, Zakona o obrazovanju, imamo još jedan zakon koji je nametnut sa strane, iako ministar to negira. Zar Haški tribunal nije dovoljno veliko zlo za Srbe, pa ćemo morati sami sebi da sudimo onako kako nam Zapad diktira, gledajući i uživajući kako građani Srbije jedan drugome skidaju glave? Ovaj zakon ima za cilj da

Srbe u svetu prikaže kao ratne zločince, a koji su to ljudi kojima ćete suditi i koji je njihov broj. Da li ćete suditi članovima UČK za njihova zlodela? Zašto ste ih pustili iz zatvora kada su već bili u rukama pravde?“²³

Ova osporavanja prelaze u otvorene pretnje u nešto nadahnutijim izjavama nekih poslanika: „Ali, da vam kažem jednu stvar: možete da pretite poslanicima SRS i hapšenjima, najavama hapšenja, Hagom, što predstavlja najveću sramotu za Srbiju, da vi Srbima pretite Haškim tribunalom, smešno je, tužno je to, nesrećniče jedan... (...) tužno je, a ne smešno, da ti nekome pretiš Hagom, kukavice, jadniče jedan; vi pretite Hagom, Srbe ćete sve u Hag da oterate; ali ja vam kažem — sudiće vam srpski narod za sve ovo što mu činite. Budite uvereni da tu kaznu nećete moći da izbegnete.“²⁴

2.3.2. Odnos prema ratnim zločinima

Ovo je bilo i ostalo jedno od neuralgičnih pitanja srpske političke scene. S jedne strane, insistiranje na konkretnoj odgovornosti, kao što se može videti iz sledeće izjave prvog demokratski izabranog predsednika Vlade Srbije, Zorana Đinđića: „Takođe, pred licem pravde, naše pravde, domaće pravde, moraju se naći i oni koji su vršenjem teških krivičnih dela nad humanošću, nad civilima, ubijanjem dece i žena pokušavali da izlive neki svoj lažni patriotizam. Oni su okaljali ime srpskog naroda. Mi ne želimo da nosimo kolektivnu odgovornost zbog toga. Ako postoje dokazi o individualnoj ličnoj odgovornosti, svi ti slučajevi naći će se pred našim sudstvom i biće sankcionisani.“²⁵

²⁰ Isto, poslanik Gordana Pop-Lazić (SRS), 24. jun 2003.

²¹ Isto, 29. maj 2003.

²² Isto, poslanik Hranislav Perić (SRS), 24. jun 2003.

²³ Isto, poslanik Dragan Pavlović (SRS), 1. jul 2003.

²⁴ Isto, poslanik Aleksandar Vučić (SRS), 27. februar 2002.

²⁵ Isto, u obraćanju poslanicima, 25. januara 2001.

Međutim, s druge strane, poslanici ekstremno desnih partija polaze od toga da ratni zločini i nisu mogli biti nikako počinjeni, pošto se srpski narod samo branio: „Ovaj narod, srpski, u svim tim ratovima nikoga nije napao, isključivo se branio.“²⁶ U sličnom tonu je i sledeća izjava: „Što se tiče onih koji kažu da su za ovo odgovorni svi oni koji su uveli zemlju u rat i u obrazloženju nemuštom politikom, oni koji su uveli zemlju u rat sa građanima Bosne, oni koji pokazuju elementarno nepoznavanje političkih prilika, koji ne znaju da se srpski narod borio za svoju slobodu zapadno od Drine i Dunava i ništa više od toga, koji bi želeli da danas srpskom narodu prebace sve, a nemaju pojma ni šta više da mu prebace, nego će sve i svašta da govore, samo da bi naškodili srpskom rodu, da bi govorili o navodnim srpskim zločinima, zato što misle da tada postaju veće demokrate i veći kosmopoliti.“²⁷ U ovako shvaćenom svetu, o zločinima ne treba ni da se govori: „Kakve veze Srbija ima sa bilo kojim zločinom, a koji je načinjen u Srebrenici? Neću da osećam taj greh. Šta će nam to na Dnevniku?“²⁸

Predstavnici Miloševićevog režima i njegovog političkog nasleđa insistiraju na nepravедnosti optužbi za ratne zločine, kao i da Vlada pokušava da izmiri svoje obaveze prema Haškom tribunalu samo zbog novca: „Ako prodate Slobodana Miloševića, sredili ste 100 miliona dolara.“²⁹ Takođe: „Vi znate kroz čega je ova država prošla u proteklih deset godina — hermetički uvedene sankcije, jer izgleda da moćni svet uvodi našoj državi i na nama opite kao na opitnom kuniću.“³⁰

Zanimljivo je napomenuti da pojedini poslanici u svojim izlaganjima podsećaju predstavnike SRS na njihove nedoslednosti, kao i na njihovo direktno uplitanje države Srbije u rat u Bosni i Hercegovini, kao, na primer: „Dalje, kaže Šešelj – činjenica je da su naređenja dolazila iz Beograda. Mladić i drugi oficiri bosanskih Srba su izvršavali planove koje je pravio Generalštab u Beogradu (23. maj 1996. godine). Znači, čovek koji je bio uz vlast i na vlasti direktno daje osnove, temelje za optužnicu BiH protiv Srbije i Crne Gore. Dalje (...) ne poričem da je masakara bilo, ne negiram dela koja su svi činili, kažem da nema dokaza protiv mojih ljudi, nema smisla da se optužuje Karadžić, Milošević je pravi krivac. Dakle, čovek je izjavljivao to što je izjavljivao. (...) Citirao sam izjavu Vojislava Šešelja od 23. maja 1996. godine novinaru Masimu Naviju. Dakle, to da li je istina ili nije istina, da li je primao Mladić ili Karadžić naređenja od ovoga ili onoga ili nije, ko je šta uradio ili izvršavao, to je druga tema i druga priča. Samo sam citirao ono što je rečeno u intervjuu pre osam godina. To je izrekao predsednik SRS Vojislav Šešelj, to nisu moje reči.“³¹

Pa ipak, predstavnici ekstremene desnice ostaju daleko inventivniji, ne obaziru se na sopstvene nedoslednosti dok im god to donosi političke poene, i ne ustručavaju se da otvoreno, sa skupštinske govornice, uz seriju uvreda, prete smrću tadašnjem Ministru pravde, Vladanu Batiću: „Taj komunalac za sve žive i mrtve srpske patriote kaže da su psi rata, a tom kleptomanu poručujem da psi rata ginu herojski od metaka. Ili ih banditi Vladana Batića vode u Hag. Njega će snaći žica nekog šintera, jer nije dostojan metka.“³²

²⁶ Isto, poslanik Tomislav Nikolić (SRS), 13. februar 2001.

²⁷ Isto, poslanik Aleksandar Vučić (SRS), 14. jun 2001.

²⁸ Isto, poslanik Tomislav Nikolić (SRS), 18. februar 2005.

²⁹ Isto, poslanik Branislav Ivković (SPS), 29. mart 2001.

³⁰ Isto, poslanik Rade Bajić (SPS), 12. april 2001.

³¹ Isto, poslanik Slobodan Živkucin (SPO), 25. avgust 2004.

³² Isto, poslanik Slobodan Janjić (SRS), 29. mart 2001.

2.3.3. Odnos prema organizacijama za ljudska prava i zaštitnicima ljudskih prava

Za sva zla se, uz predstavnike vladajuće koalicije, krive pre svega predstavnici nevladinih organizacija za ljudska prava, što je donekle paradoksalno, s obzirom da predstavnici takozvanog „patriotskog bloka“ u Skupštini Srbije takođe veoma često ukazuju na marginalnost i nepopularnost ovih organizacija. Na primer: „Pošto je očigledno da mi u Srbiji moramo da se podelimo na one koji su ljubitelji Haškog tribunala, to je čitav sklop nevladinih organizacija koje, između ostalog, postoje zbog toga da bi prikupljale neku građu za takmičenje, kako pljunuti Srbiju i Srbe... Dakle, Haški tribunal ne bi smeo da postoji. Haški tribunal treba razoriti kao Kartaginu, zato što je to opasan presedan.“³³

Prema rečima jednog od istaknutih predstavnika SRS, komentarišući stanje u medijima: „Tamo nema srpskih radikala, nema ih ni za živu glavu, ali ćete zato da dovodite Sonju Biserko, Natašu Kandić, sve moguće antisrbe da govore Srbima kako ne treba i ne mogu da budu Srbi, sve što im padne na pamet, na način na koji im padne na pamet i tada ćete reći – to je demokratija, to je ono za šta se mi zalažemo.“³⁴

Tokom godina, nevladine organizacije i Nataša Kandić, izvršna direktorka FHP-a, Sonja Biserko, predsednica Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji i Biljana Kovačević-Vučo, predsednica Komiteta pravnika (JUKOM), postaju česta meta napada SRS, SPS i povremeno poslanika iz redova

DSS. Poslanici iz SRS traže zabranu organizacija na čijem se čelu nalaze pomenute osobe, zatvaranje Nataše Kandić, raspisivanje referenduma o njoj, obelodanjivanje izvora finansiranja pomenutih organizacija i slično. Sa govornice Skupštine Srbije, Nataša Kandić, Sonja Biserko i Biljana Kovačević-Vučo se optužuju da „razarajući deluju na svest mladih“,³⁵ da su „antisrbi“,³⁶ i nijednom se nije dogodilo da je predsednik Narodne skupštine reagovao. On to nije učinio ni u slučaju primitivnog vređanja poslanika Nataše Mičić i Žarka Koraća.³⁷

Pažljivo čitanje transkripta sa sednica Skupštine Srbije pokazuje da su poslanici SRS i SPS bili gotovo nečujni neposredno nakon promene vlasti u Srbiji. Tokom 2001. godine na meti je bila Sorošova fondacija, u Skupštini uvek određena kao neprijateljska organizacija koja podriva interese Srbije. Upadljivo je da od početka 2002. godine poslanici SRS i SPS nastupaju sve sigurnije i sa uverenjem da nova vlada nema moć a ni političke volje da otvori pitanje odgovornosti za ratne zločine. Tako se, između ostalog, te godine moglo čuti i pitanje: „(...) kada ćete da zaustavite Sonju Biserko i Natašu Kandić, koje su otvoreni neprijatelji ovog naroda. Pa, u svakoj državi njima bi mesto bilo znate gde. (Žagor.) Znate gde.“³⁸

U 2005. godini, sa prikazivanjem video-snimka streljanja šestorice srebreničkih Bošnjaka i zahtevom NVO za donošenje Deklaracije o priznavanju ratnih zločina počinjenih u Srebrenici nad Bošnjacima, poslanici SRS pojačavaju svoj napad na pomenute nevladine organizacije za ljudska prava i određene medije. Tako se sa govornice mogao

³³ Isto, poslanik Zoran Krasić (SRS), 13. decembar 2004.

³⁴ Isto, poslanik Aleksandar Vučić (SRS), 28. januar 2002.

³⁵ Isto, poslanik Miroljub Veljković (SRS), 22. maj 2001.

³⁶ Isto, poslanik Aleksandar Vučić (SRS), 28. januar 2002.

³⁷ Kada je poslanik Aleksandar Vučić (SRS) 24. juna 2005. u Skupštini, povodom rasprave o predlogu Deklaracije o Srebrenici, izjavio da su se „u WC-u (...) našli Žarko Korać i Nataša Mičić“, Predsednik Skupštine, Predrag Marković (G17 Plus) je samo primetio da su „muški i ženski WC odvojeni“.

³⁸ Isto, poslanik Toma Bušetić (SPS), 4. april, 2002.

čuti poziv za raspisivanje „referenduma o tome šta građani Srbije misle o antisrbima“: „Rekao bih vam još nešto, da stavite na referendum ili da pitate građane Srbije šta misle o Nataši Kandić i o onima koji je podržavaju, i o onim okupacionim medijima koji joj drže stranu, videćete da bi svuda bili, samo kada bi to moglo, *persona non grata*. Nema te opštine u Srbiji koja bi rekla jednu jedinu lepu reč o takvim antisrbima, o takvim psihopatama.“³⁹

U Skupštini Srbije izostala je i reakcija na zahtev SRS da se u registar javnih glasila ne upisuju mediji koji prenose izjave pomenutih zaštitnika ljudskih prava.⁴⁰ Napadi SRS su upadljiviji u vreme završetka prvog suđenja pred Većem za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu⁴¹ i proglašenja pravosnažne presude u predmetu „Cvjetan Saša“⁴², kao i najavom da će biti podignute nove optužnice.⁴³

U vezi sa bilbordima sa prizorima iz Srebrenice, SRS u Skupštini Srbije iznosi stav da slike masakra vređaju ljudsko dostojanstvo pripadnika srpskog naroda: „Vi znate da se, a ovoga puta ću potencirati nevladine organizacije, kroz finansiranje pre svega od strane Soroš fondacije i od raznih agentura sa Zapada, oglašavaju svuda u gradovima Srbije, na svakom mestu, kroz bilborde koji su najskuplji, na najfrekventnijim mestima, sa neistinitim porukama i sa načinom oglašavanja koji pre

svoga vređa u najvećoj meri i ljudsko dostojanstvo, nas pripadnika srpskog naroda i svih drugih građana Srbije. Moram da vas podsetim na sve one bilborde koji su bili izlepljeni u Beogradu uoči obeležavanja događaja u Srebrenici.“⁴⁴

I pored toga što se poslanicima SRS i SPS u Skupštini Srbije niko ne suprotstavlja, ipak je veoma primetno da oni strahuju od toga što je u društvu nepovratno otvoren prostor sećanju na „onu“ prošlost, za koju su u velikoj meri sami odgovorni. Otuda njihovo prilično prozirno skrivanje iza „odbrane naroda“ i kritika Specijalnog suda za ratne zločine: „Šta je cilj rada (...) nevladinih organizacija koje bitišu na teritoriji Republike Srbije? To je da se srpskom narodu nabije osećaj kolektivne krivice za ratne zločine i da se pravi ratni zločinci, koji su to radili organizovano, proglase žrtvama. Ništa drugo nije cilj rada takvih nevladinih organizacija, Sonje Biserko i Nataše Kandić.“⁴⁵

„(...) Vidim da se vrši glorifikacija ovog specijalnog suda za ratne zločine. Skupila se banda sa političkim zadatkom da osudi svakoga ko im padne na pamet, a da dobiju podršku za to iz pojedinih ambasada i da njihov rad pohvali Nataša Kandić. Ne znam da li ste primetili, poštovani narodni poslanici, posle svake presude i posle svega što se dogodi ide pitanje predsedniku Fonda za humanitarno pravo, ‚Jeste li zadovoljni presudom‘.

³⁹ Isto, poslanik Aleksandar Vučić, (SRS), 24. jun 2005.

⁴⁰ Isto, poslanik Vjerica Radeta (SRS), 14. jul 2005: „Amandmanom tražim da se u članu 1, novi član 14a, posle stava 2. doda novi stav koji glasi: ‚U evidenciju javnih glasila neće se upisati javno glasilo koje prenosi notorne laži patološkog lažova Nataše Kandić.‘ U obrazloženju ovog amandmana napisala sam da patološke laži Nataše Kandić štete ugledu i pravnom poretku Srbije i moraju biti sankcionisane.“

⁴¹ Presuda u predmetu „Ovčara“ je objavljena 12. decembra 2005. uz veliku pažnju medija. Među osuđenim su većina članova SRS.

⁴² Vrhovni sud Republike Srbije je 22. decembra 2005. potvrdio presudu Okružnog suda u Beogradu od 17. juna 2005, čime je postupa protiv Cvjetana Saše, posle prethodnih propusta Vrhovnog suda, okončan kaznom na 20 godina zatvora.

⁴³ Transkripti sa sednice Skupštine Srbije, Aleksandar Vučić (SRS), 24. jun 2005: „(...) Ko je Nataša Kandić? Šta je ona? Nataša Kandić je jedan običan bandit koji se našao ispred Palate pravde i govori kako je ona zadovoljna ili nezadovoljna nekom presudom. Banditi će, kao svuda na svetu, morati da završe iza rešetaka, te vam unapred najavljujem duži službeni put Nataše Kandić i čestitam Srbiji na tome. To će, verujem, ako bude pošteno, ako se ne budete mešali da branite šefa bandita u Srbiji, Natašu Kandić, ona će do kraja godine morati da ode na duže putovanje. Srećno bilo građanima Srbije.“

⁴⁴ Isto, poslanik Nataša Jovanović (SRS), 7. septembar 2005.

⁴⁵ Isto, Veroljub Arsić (SRS), 8. novembar 2005.

Ovde pitam gospodina ministra, a koji izgleda ima pametnija posla, pitam predstavnike vladajuće većine, šta vam je Nataša Kandić? Šta su vam ti ljudi? Ko su ti ljudi? Šta su oni u ovoj zemlji, pa vi njih pitate jesu li oni zadovoljni presudama ili nisu?“⁴⁶

U novembru 2005. godine, organizacija Amnesty International je objavila izveštaj u kojem dokumentuje kampanju zastrašivanja i pretnji protiv pojedinih zaštitnika ljudskih prava i propuste vlasti u Srbiji da im obezbedi zaštitu i odgovarajuće pravne lekove.⁴⁷

2.3.4. Završne napomene

Diskusije poslanika SRS i SPS se u ovom periodu svode na otvorenu podršku politici koja je dovela do međunarodne izolacije Srbije, sankcija i potpunog uništenja privrede i društva. Oni odbijaju čak i samu mogućnost da postoji bilo kakva odgovornost bilo kog građanina Srbije za zločine počinjene u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu. Ovde je, doduše, primetna i izvesna nedoslednost, jer se u diskusijama, kada se priznaje da je zločina ipak bilo, oni navode kao nekakav „odgovor“ na percipirano ili stvarno nasilje „druge strane“, kao na primer: „Dakle, ko su ti ljudi kojima ćete vi suditi i ko su ti ljudi koji će teretiti neke naše borce ili pripadnike policije da su učinili ratne zločine? Postavlja se pitanje, hoće li po ovom zakonu odgovarati i Hašim Tači, Haradinaj, Bajram Redžepi?“⁴⁸

Jasno je da u Skupštini dominira govor mržnje, koji uključuje čak i otvorene pretnje političkim neistomišljenicima, što ne deluje ohrabrujuće u odnosu na potrebu da Skupština postane mesto demokratske kulture i pokretač procesa suočavanja sa prošlošću.

Posebno zabrinjava činjenica da je nivo političke svesti, ali i najelementarnije političke kulture, kao i domaćeg vaspitanja velikog broja poslanika Narodne skupštine na upadljivo niskom nivou i da SRS, prema istraživanjima u vreme pisanja ovog Izveštaja (mart 2006. godine), uživa podršku najvećeg broja građana koji tvrde da će na sledećim parlamentarnim izborima glasati za tu stranku.

Međutim, i pored opravdanog straha od klime u Skupštini Srbije, ipak je u Srbiji, pre svega zahvaljujući pritisku organizacija za ljudska prava, nepovratno otvoren prostor sećanju na prošlost. Taj proces je konačno pokrenut i istorijski je otvoren.

2.4. Inicijative nevladinih organizacija

2.4.1. Anketni odbor za utvrđivanje činjenica u vezi sa „Mačkaticom“

Kad se radi o inicijativama NVO,⁴⁹ Fond za humanitarno pravo je 23. decembra 2004. otvorio pitanje odgovornosti za uništavanje tragova o zločinima počinjenim na Kosovu. Prema informacijama koje je FHP dobio od svedoka, u fabrici „Mačkatica“ u Surdulici su u dva navrata u maju 1999. godine spaljivana tela kosovskih Albanaca, među kojima je bilo i dece. FHP je obavestio državne organe i javnost Srbije o upletenosti pripadnika Državne bezbednosti, MUP-a Srbije i Crvenih beretki, a uz znanje najviših državnih funkcionera režima Slobodana Miloševića.

Dan kasnije, FHP je uputio zahtev predsedniku Narodne skupštine Republike Srbije Predragu

⁴⁶ Isto, poslanik Aleksandar Vučić (SRS), 16. decembar 2005.

⁴⁷ Izveštaj AI „Srbija i Crna Gora. Pisanje na zidu: Branioci ljudskih prava u Srbiji u opasnosti“ (Serbia and Montenegro, The Writing on the Wall: Serbian Human Rights Defenders at Risk).

⁴⁸ Isto, poslanik Gordana Pop-Lazić (SRS), 24. jun 2003.

⁴⁹ O inicijativi osam NVO za donošenje Deklaracije o Srebrenici već je bilo reči kada se govorilo o „državnim inicijativama“ za utvrđivanje istine.

Markoviću u kojem se traži formiranje Istražne komisije za utvrđivanje činjenica o masovnim grobnicama u Srbiji i uništavanju dokaza o zločinima na Kosovu. U ovom zahtevu FHP je naveo da je vlada Srbije priznala postojanje osam masovnih grobnica na teritoriji Republike Srbije, čija je ekshumacija završena do kraja 2002. I pored priznanja o postojanju ovih grobnica, Vlada Srbije nije zvanično priznala istinu o identitetu žrtava, uzrocima njihove smrti, i organizatorima premeštanja tela sa Kosova. FHP je takođe obavestio Vladu Srbije i nadležne organe da ima informacije da su tela kosovskih Albanaca spaljivana u fabrikama i rudnicima sa visokim pećima, u topionici Bor, železari u Smederevu, rudniku Trepča, termoelektrani Obilić na Kosovu i fabrici „Mačkatica“ u Surdulici. Od predsednika Narodne skupštine zatraženo je da Republika Srbija ispuni svoje obaveze da porodicama nestalih Albanaca saopšti istinu o sudbini njihovih najbližih i prizna odgovornost za patnje i nepravdu nanetu kosovskim Albancima 1998 – 1999.

U odgovoru na ovo pismo, 10. februara 2005. godine, Predrag Marković je naveo da preduzima sve zakonske mere u okviru svojih ovlašćenja, ali da Narodna skupština ne može da formira komisiju koja bi utvrdila navode o spaljivanju tela i uništavanju dokaza o počinjenim zločinima. Takođe je naveo da je na njegov lični zahtev od Generalnog inspektorata MUP dobio informaciju o aktivnostima istrage. Predsednik Narodne skupštine je naveo i da se nada da će izveštaji u vezi sa ovim postupkom „dokazati da su institucije sistema sposobne da, u skladu sa Ustavom definisanim nadležnostima, daju svoj maksimalni doprinos stvaranju uređenog sistema u kome će prava svih građana biti zaštićena“.

Predsednik Narodne skupštine je 14. marta 2005. primio predstavnike 8 nevladinih organizacija koji su tom prilikom zatražili od njega da podrži inicijativu za formiranje Anketnog odbora u cilju:

1. utvrđivanja činjenica i okolnosti u vezi sa spaljivanjem tela kosovskih Albanaca u fabrici „Mačka-

tica“ u Surdulici, kao i na drugim mestima u Srbiji tokom NATO bombardovanja;

2. utvrđivanja činjenica u vezi sa učešćem pripadnika MUP Srbije, Državne bezbednosti i specijalnih jedinica u premeštanju tela sa Kosova i u spaljivanju tela u Srbiji.

Na iznošenje činjenica o prikrivanju zločina sa Kosova, pripadnici MUP-a i Bezbednosno-informativne agencije (BIA), koji su pomenuti kao saradnici u uništavanju tragova zločina, započeli su sa proveravanjem i pretnjama građanima za koje su pretpostavljali da su imali kontakte sa nevladinim organizacijama i medijima. Između ostalih, napadnuta je Anita Nikolić, carinica iz Vladičinog Hana koju advokati FHP zastupaju pred sudom zbog premeštaja sa radnog mesta. Njoj je pred svedocima pretio Bratislav Milenković, šef BIA za Vladičin Han, Surdulicu i Bosiljgrad, a nekoliko dana kasnije zapaljen joj je automobil.

Iako je FHP od početka izašao u javnost sa imenima lokalnih pripadnika MUP-a i BIA-e za koje se sumnja da su učestvovali u uništavanju tragova zločina, istraga o slučaju „Mačkatica“ je sprečena sa najvišeg državnog nivoa, od strane ministra unutrašnjih poslova Dragana Jočića i šefa BIA-e Radeta Bulatovića. U vezi sa ovim, FHP je 3. februara 2005. obavestio javnost da ima saznanja da ministar Jočić štiti pripadnike MUP-a, te da su i lokalni šefovi službe nastavili sa pretnjama svima koji su na bilo koji način mogli znati šta se dešavalo sa spaljivanjem tela Albanaca u fabrici. Tada je FHP izneo u javnost i da je Generalni inspektor Vladimir Božović suspendovao i smenio inspektora Dragana Stošića zbog navodne umešanosti u slučaj „Mačkatica“, međutim, navedeni policajac je napredovao u službi postavljenjem za obaveštajca u Žandarmeriji. FHP je podsetio i da je generalni inspektor Božović obustavio istragu o „Mačkatici“, iako je javno rekao da će preduzeti sve mere za utvrđivanje istine u vezi sa optužbama FHP na račun lokalne policije. Istom prilikom FHP je naveo imena još trojice navodno odgovornih za ovaj zločin, Sretena Lukića, bivšeg načelnika Javne bez-

bednosti RS, Gorana Radosavljevića Gurića, bivšeg komandanta Žandarmerije, i pukovnika Novice Zdravkovića, savetnika u MUP-u Srbije.

Do danas, nema rezultata ove inicijative.

2.4.2. Video snimak ubistva šestorice Bošnjaka iz Srebrenice

Konačno, svakako treba pomenuti i prikazivanje video-snimka na kome se vidi kako pripadnici srpske jedinice „Škorpioni“ jula 1995. ubijaju šestoricu nenaoružanih zarobljenih muškaraca, Bošnjaka iz Srebrenice. Snimak je FHP-u predao vlasnik originalne kasete u novembru 2004, pod uslovom da je prikaže u javnosti i koristi u suđenjima za ratne zločine nakon što svedok napusti Srbiju. FHP je predočio video snimak Tužilaštvu za ratne zločine Republike Srbije 23. maja 2005. godine, a 1. juna uveče, istog dana kada je Tužilaštvo Haškog tribunala u suđenju Slobodanu Miloševiću prikazalo delove snimka, predao je lokalnim televizijama. Snimak je odmah emitovala televizija B92, a potom i druge lokalne televizije. Ovo je izazvalo pravu lavinu reakcija u javnosti u Srbiji. Naime, nakon prikazivanja ovog hladnokrvnog ubistva, postalo je mnogo teže javno odricati postojanje zločina u Srebrenici, pa su čak i neki predstavnici nekih ekstremnih političkih grupacija u Srbiji izrazili svoje „žaljenje“. S druge strane, javno prikazivanje ovog snimka je pokrenulo i čitav „slučaj Škorpioni“,⁵⁰ otvorivši i vrlo neprijatno pitanje učesća države Srbije u formiranju, opremanju i održavanju ove jedinice. Zbog svega ovoga, FHP je zatražio od tužioca Vladimira Vukčevića da dopu-

ni optužnicu protiv „Škorpiona“ činjenicama koje je Tužilaštvo Haškog tribunala navelo u optužnici protiv nekadašnjih najviših rukovodilaca Službe državne bezbednosti Republike Srbije (RDB), Jovice Stanišića i Franka Simatovića, a na osnovu kojih je jasno da su „Škorpioni“ bili pod direktnom komandom RDB-a.⁵¹

Prikazivanje ovog snimka otvorilo je i čitav kompleks pitanja oko Srebrenice u srpskoj javnosti. Naime, prema istraživanju Fondacije Ebart, u 18 štampanih medija u Srbiji je između 1. januara 2003. i 2. juna 2004. objavljeno 816 tekstova o Srebrenici. Međutim, neposredno nakon prikazivanja ovog filma, između 2. i 24. juna 2005, objavljeno je čak 676 tekstova.⁵²

2.4.3. Predlog Deklaracije o Srebrenici

Na inicijativu osam nevladinih organizacija iz Srbije,⁵³ poslanici Nataša Mičić i Žarko Korać podneli su 28. maja 2005. godine Narodnoj skupštini Republike Srbije Predlog Deklaracije o obavezama države Srbije da preduzme sve mere zaštite prava žrtava ratnih zločina, a posebno žrtava genocida u Srebrenici.

Nevladine organizacije su zatražile da se država Srbija obaveže da će razotkriti i kazniti svako ideološko opravdanje zločina; da će građanima otvoriti mogućnost da odbace kompromitovane vrednosne stavove, i da će onemogućiti instrumente, aktere i posledice masovnog nasilja iz javnog i društvenog života; da će obezbediti vrednosni diskontinuitet sa lošom praksom usvajanjem mera i

⁵⁰ Postupak protiv petorice pripadnika ove jedinice pred Većem za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu je u toku. Još jedan član ove jedinice, Slobodan Davidović, osuđen je krajem 2005. pred Županijskim sudom u Zagrebu na 15 godina zatvora za ovaj zločin i za zlostavljanje civila 1991.

⁵¹ Saopštenje FHP broj 019-298-1, od 12. januara 2006. godine. FHP je takođe zatražio od Tužilaštva za ratne zločine Republike Srbije da izmeni optužnicu protiv „Škorpiona“ tako što će umesto kvalifikacije „građanski rat u BiH“ upotrebiti termin „oružani sukob“, u skladu sa pravilima Haškog tribunala, kao i brisanje iz optužnice interpretacija događaja koje vode istorijskom revizionizmu i relativizaciji počinjenih zločina.

⁵² Ebart Consulting, *Mediji u Srbiji o Srebrenici, januar 2003 – 24. Jun 2005*, Beograd, 2005.

⁵³ Centar za kulturnu dekontaminaciju, Komitet pravnika za ljudska prava – JUKOM, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, FHP, Beogradski krug, Inicijativa mladih za ljudska prava, Građanske inicijative i Žene u crnom.

propisa koje će predstavljati pravni okvir za odricanje politike zločina kako bi se afirmisao adekvatan sistem vrednosti i reafirmisao izgubljeni osećaj za pravdu; da će podsticati takav politički dijalog koji neće otvarati prostor za pravnu institucionalizaciju zločina, niti dovoditi u pitanje elementarni smisao kategorija ispravnog, dobrog i pravednog ponašanja; da će usvojiti sve mere kako bi pitanje odgovornosti za zločin postalo stalna tema u političkom i javnom životu; da neće dozvoliti prihvatanje posledica zločina, tako što će pravdanje genocida predstaviti kao legitiman politički stav; da će poštovati presude koje su jasno definisale pravni karakter zločina genocida izvršenog u Srebrenici; i da će se jasno obratiti žrtvama i njihovoj zajednici i priznati da je zločin izvršen u naše ime, i tim činom legitimne i moralne demonstracije distancirati se od zločina.

Nakon konsultacija u parlamentarnim klubovima, ustanovljeno je da takvu deklaraciju podržava opoziciona Demokratska stranka, ali i članice vladajuće koalicije Socijaldemokratska partija i Srpski pokret obnove, a da joj se protive glavna vladajuća stranka – DSS, najveća opoziciona stranka – Srpska radikalna stranka, i Socijalistička partija Srbije.

Predsednik Narodne skupštine Predrag Marković je nakon neuspelog usaglašavanja odbio da predlog deklaracije nevladinih organizacija stavi na glasanje, obrazlažući svoju odluku time da je nedopustivo preglasavanje o tako važnim pitanjima kao što je osuda zločina. Na ovaj način nijedna predložena Deklaracija ne samo što nije usvojena u Skupštini Srbije, već nije čak ni stavljena na dnevni red skupšinskog zasedanja.

2.5. Debate, konferencije, izložbe, bilbordi

Od 2000. primetan je porast aktivnosti nevladinih organizacija usmerenih ka kazivanju istine. Ove aktivnosti su organizovane kao tribine i panel diskusije, zatim konferencije i seminari, kao projekti, odnosno inicijative NVO, a bilo je i eksplicit-

nog prisustva u različitim vizuelnim medijima (pozorište, film, plakati, bilbordi, itd).

2.5.1. Prigovor savesti i antimilitarizam

Od kraja 1999. Žene u crnom počinju organizovani rad *Mreže za prigovor savesti* i u tom smislu održano je više skupova: maja 2000. godine u Studenici kod Kraljeva, avgusta 2000. godine na Vučju, Crna Gora, i maja 2001. godine na Srebrnom jezeru, Istočna Srbija. Pored toga, Mreža je pokrenula i veći broj kampanja: za priznavanje prava na prigovor savesti maja 2000. godine u više od dvadeset gradova Srbije i Crne Gore, kao i decembra 2000. i januara 2001. godine u preko trideset gradova u Srbiji.

Od decembra 2000. do maja 2001. godine organizovano je prikupljanje potpisa za skraćivanje vojnog roka i priznavanje prava na prigovor savesti; akcija je realizovana, zajedno sa drugim organizacijama, u desetinama gradova u celoj Srbiji i imala je veoma značajan uticaj i na demilitarizaciju svesti, suočavanje s prošlošću, a pre svega na senzibilizovanje javnosti za pitanje prigovora savesti.

Edukativni rad na demilitarizaciji svesti i dekonstrukciji patrijarhalnog obrasca ponašanja Žene u crnom nastavile su i tokom 2003. godine serijom radionica u raznim delovima Srbije. Ove radionice uglavnom su bile namenjene mladima. Takođe je nastavljena saradnja sa drugim organizacijama koje se bave ovim pitanjem na zakonodavnom planu.

2.5.2. Odjeci i reagovanja

Tribine i panel-diskusije su se najčešće odnosile na suočavanje s prošlošću. Na primer, FHP je decembra 2001. organizovao okrugli sto pod nazivom „Odjeci i reagovanja“, posvećen analizi istoimene rubrike u dnevnom listu *Politika*. Ova rubrika je krajem 1980-ih predstavljala jasnu i javnu proklamaciju jedne nacionalističke politike koja dolazi na vlast u Srbiji, sa svim njenim posledicama.

2.5.3. Kako viđeno, tako učinjeno

Fond za humanitarno pravo je u aprilu 2002. godine organizovao javnu debatu *Kako viđeno, tako učinjeno* povodom izveštaja OEBS-a o stanju ljudskih prava na Kosovu za vreme mandata Verifikacione misije, u toku NATO intervencije 1999. i nakon uspostavljanja međunarodnog protektorata. Ovi izveštaji sadrže izjave albanskih svedoka koje govore o ubistvima, proterivanju i pljački albanske imovine na Kosovu od strane srpske vojske i policije. Skrenuli su pažnju javnosti nakon njihovog pominjanja na suđenju Slobodanu Miloševiću pred Haškim tribunalom.

Učesnici debate bili su predstavnici vlasti Republike Srbije, NVO, Srba i Albanaca sa Kosova. Deбата je prekinuta incidentom koji su izazvali članovi Udruženja porodica kidnapovanih i otetih Srba sa Kosova nezadovoljni činjenicom da se u Srbiji priča o zločinima nad Albancima, a ne o zločinima nad Srbima.

2.5.4. Zaveštanje Hane Arent: S one strane totalitarizma i terora

Centar za ženske studije i istraživanja iz Beograda i Beogradski krug organizovali su jula 2002. godine međunarodnu konferenciju pod nazivom *Zaveštanje Hane Arent: S one strane totalitarizma i terora*. Cilj ove konferencije je bio da se podstaknu društvene institucije i njeni činioци u procesu prevazilaženja skorašnjih događaja u regionu Balkana.

Najbitnije teme o kojima se govorilo su bile: radikalno zlo i banalnost zla, lična i kolektivna odgovornost, totalitarizam i teror, nacionalizam i kosmopolitike, insitucionalna odgovornost, odnos građanskih prava i ljudskih prava, nevladine organizacije, kao i civilno društvo i odgovornost.

2.5.5. Četiri pogleda – Od prošlosti: Otkud ja u ratu? Ka budućnosti: Kako ka trajnom miru?

Centar za nenasilnu akciju je organizovao od 2002. do 2004. godine javne tribine *Četiri pogleda* na kojima su govorili nekadašnji učesnici rata sa teritorije bivše Jugoslavije, iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije i Crne Gore. Na tribinama se govorilo o pojedinačnim razlozima i motivacijama iz kojih su se govornici našli u ratu, te o njihovim pogledima na budućnost i mogućim načinima prevazilaženja ratne prošlosti koja i dan danas opterećuje odnose među ljudima sa različitih strana, različitih etničkih pripadnosti.

Cilj ove akcije bio je davanje prostora da se čuje priča takozvanih „običnih ljudi“, koji svojim nastupom nisu predstavljali nacije kojima pripadaju, već sebe same. Oni su svoju motivaciju za sadašnji mirovni angažman crpeli upravo iz sopstvene ratne prošlosti, čime su preuzeli svoj deo odgovornosti za prošlost, umesto uobičajenog ukazivanja na ono šta su „drugi“ skrivili.

2.5.6. Strategije za tranzicionu pravdu

Posle konferencije koju je 1. oktobra 2004. godine organizovao FHP, na temu *Strategije za tranzicionu pravdu u državama bivše Jugoslavije*,⁵⁴ tranzicionoj pravdi je od 2004. godine posvećeno još nekoliko konferencija i seminara, i to u organizaciji Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji (Priština, 14. april 2005. godine), kao i Beogradskog kruga i CZKD-a (u Beogradu, od kraja 2004. godine). Ovo ukazuje na značaj koji se ovoj temi eksplicitno pridaje u Srbiji, mada uz određene razlike u pristupu i strategiji.

⁵⁴ V. Slobodan Kostić (ur.), *Strategy for Transitional Justice in the Former Yugoslavia/Strategije za tranzicionu pravdu u državama bivše Jugoslavije*, Beograd: FHP, 2004.

2.5.7. Debate o Srebrenici

Serije tribina organizovale su i Žene u crnom, koje su bile i veoma aktivne u iniciranju antiratnih i antinacionalističkih protesta, a sa organizovanjem razgovora na slične teme u poslednje vreme se ističe i Inicijativa mladih za ljudska prava. Izvestan kuriozitet predstavlja tribina u organizaciji političko-crkvene NVO „Nomokanon“, a koja se bavila osporavanjem zločina u Srebrenici. Ova tribina, održana 17. maja 2005. na Pravnom fakultetu u Beogradu, predstavljala je fokus okupljanja pripadnika tzv. „antihaškog lobija“ — lokalnih intelektualaca i patriota koji smatraju da zločina u Srebrenici (kao ni bilo gde gde se za zločine optužuju Srbi) nikada nije bilo.

Odgovor na ovu tribinu bila je konferencija Fonda za humanitarno pravo pod nazivom *Srebrenica – van svake sumnje*, 11. juna 2005. u Beogradu. Tada je zatraženo od Vlade Republike Srbije da prestane biti sklonište za haškog optuženika Ratka Mladića, kao i da preuzme odgovornost za zločine koji su počinjeni u ime države i građana Srbije. Na konferenciji su prezentovani dokazi na kojima se zasniva (za genocid) presuda generalu Radislavu Krstiću pred Haškim tribunalom. Majke iz Srebrenice svedočile su o događajima u i oko Srebrenice, od 10. do 19. jula 1995. godine.

Prisutnima na konferenciji prikazan je video-zapis streljanja šestorice mladih Bošnjaka, koje je na najbrutalniji način počinila srpska jedinica „Škorpioni“. *Minutom ćutanja, po prvi put u Srbiji, odata je pošta žrtvama zločina koji je počinjen u Srebrenici.*

2.5.8. Konferencija *Od etničkog nasilja do građanske normalnosti*

Konferencija *Od etničkog nasilja do građanske normalnosti – poruke iz svakodnevnog života* održana je u Prištini od 7. do 9. oktobra 2005. godine u organizaciji Inicijative mladih za ljudska prava i Heinrich Böll fondacije. Konferencija je

imala za cilj da na drugačiji način doprinese uspostavljanju novih veza između Kosova i Srbije i da kroz diskusije o važnim pitanjima iz realnosti Srbije i Kosova doprinese pronalaženju građanske normalnosti kao odgovora na nasilno i retrogradno u društvima. Na konferenciji su učestvovali brojni aktivisti nevladinih organizacija, studenti, profesori, pravnici i umetnici.

2.5.9. Sudbina nestalih na Kosovu

U organizaciji FHP, u Prištini su 26. i 27. novembra 2005, a u Beogradu 3. decembra 2005, održane dve konferencije pod jedinstvenim nazivom *Sudbina nestalih na Kosovu*. Ove konferencije posvećene su žrtvama prisilnog nestanka, nezakonitog lišavanja slobode i otmica koje su se dogodile pre, za vreme i nakon što su okončani oružani sukobi na Kosovu. Ovaj skup, na kome su članovi srpskih i albanskih porodica sa Kosova prvi put u Srbiji kazivali svoju istinu, protekao je u atmosferi odavanja poštovanja dostojanstvu žrtava i negovanju kolektivnog pamćenja.

Na skupu *Sudbina nestalih na Kosovu*, FHP je prezentovao izveštaje o sudbini 632 kosovska Albanca čiji su posmrtni ostaci nađeni u masovnim grobnicama u Srbiji, kao i o 157 žrtava nealbanske nacionalnosti čija su tela ekshumirana na Kosovu. To je broj identifikovanih žrtava u periodu od 2000. do novembra 2005, nađenih u masovnim grobnicama u Srbiji i na Kosovu. Zaključno sa 15. novembrom 2005, sudbina još 2488 žrtava je nepoznata, od toga 1785 Albanaca, 538 Srba i 165 ostalih.

2.5.10. Video-pisma

Jedna značajna inicijativa koja je potekla iz Holandije odvijala se u periodu od 1996. godine. Naime, autori dokumentarnih filmova Katarina Rejger i Erik van der Broek su primetili interesovanje ljudi iz različitih delova nekadašnje Jugoslavije za njihove ranije kolege ili prijatelje. Ova interesovanja su bila

pre svega *lične prirode* — dakle, nešto što nije imalo veze sa institucijama, ali i nešto što je i te kako imalo uticaja na proces psihološkog zaceljivanja rana otvorenih ratnim razaranjima. Koristeći video-zapis kao medij, oni su počeli da beleže ispovesti i poruke ljudi različitih etničkih pripadnosti upućene njihovim dojučerašnjim komšijama ili prijateljima.

U periodu između 1999. i 2005. Rejger i Van der Broek su uspeali da proizvedu i televizijsku seriju od 20 epizoda od po 25 minuta, a ova serija je od 7. aprila 2005. emitovana širom bivše Jugoslavije.⁵⁵

2.5.11. Edicija *Ljudi u ratu*

Edicija je koncipirana kao izbor iz korpusa ratnih priča, razvrstane kao priče neposrednih učesnika rata, priče izbeglica, prognanika i civila i priče sekundarnih svedoka. Ediciju priprema i izdaje Dokumentacioni centar „Ratovi 1991–1999“ koji ne traga pre svega za „svedočenjima žrtava i svedočanstvima o ekstremnom iskustvu, nego nastoji da ovdašnju epohu destrukcije predstavi preko najrazličitijih njenih učesnika i svedoka i preko priča koje bi se mogle označiti i kao obične“.⁵⁶

2.6. Centar za dokumentaciju i istraživanje humanitarnog prava

U skladu sa institucionalnom i programskom transformacijom FHP, u decembru 2005. je postao operacionalan Centar za dokumentaciju i istraživanje koji predstavlja „kičmu“ aktivnosti organizacije u oblasti tranzicione pravde. U sastavu Centra je Baza podataka o ratnim zločinima, Arhiv primarne dokumentacije FHP-a, Video-arhiv suđenja pred Haškim tribunalom i Arhiv transkripta haških

suđenja i dokaza na BHS jezicima. Do kraja 2005. u Bazu podataka je uneto 3812 dokumenata u elektronskoj formi, od čega 2696 koji se odnose na ratne zločine počinjene na Kosovu, 552 na BiH, 381 na Hrvatsku, 198 na SCG i pet dokumenata predstavljaju transkripte audio zapisa sa konferencija Pretresnog veća Haškog tribunala o proceduralnim pitanjima. Većina unetih dokumenata (2859) su izjave svedoka čiji je primarni izvor FHP. Do kraja 2005. FHP je uspeo da presnimi i u Centar prenese video-arhivu suđenja pred Haškim tribunalom koja se odnosi na 1122 dana suđenja u 38 predmeta. Danas, Centar za dokumentaciju i istraživanje raspolaže sa 5531 elektronskim dokumentom u formi izjava svedoka, izveštaja eksperata i drugih dokaza, od čega je 3407 dokumenata na engleskom jeziku, 1909 na BHS i 30 na albanskom jeziku, koji se tiču dokaznog postupka u predmetu Slobodan Milošević, i 185 dokumenata, 146 na engleskom i 39 na BHS, koji se odnose na predmet Mitar Vasiljević.

Cilj FHP-a je stvaranje istorijskog zapisa za buduće generacije, ali i jake informacijske podrške domaćim tužilaštvima, medijima i javnosti u utvrđivanju istine i pravde za nedela u prošlosti.

2.7. Završne napomene

Mada većina ovih inicijativa još uvek potiče iz Beograda, primetan je trend njihovog širenja i po drugim gradovima Srbije i u Vojvodini. Ovo je posledica delovanja NVO, kao što je Odbor za građanske inicijative iz Niša, ali i činjenice da su veoma uspešne bile i javne kampanje, kao, na primer, kampanja „Suoči se“ (u organizaciji Centra za razvoj medija iz Beograda, 2002. godine)⁵⁷ ili „Dosta zločina“ (u organizaciji preko 100 nevladinih organizacija,

⁵⁵ Više informacija na sajtu: <http://www.videoleters.net/>

⁵⁶ Ratovanja I, Edicija *Ljudi u ratu*, Dokumentacioni centar „Ratovi 1991–1999“, Beograd, 2003.

⁵⁷ Kampanja se vodila putem bilborda, postera, TV-spotova na TV B92, džinglova na radiju B92, kao i na okruglim stolovima u osam gradova u Srbiji.

2003. godine).⁵⁸ Takođe, u nešto širem kontekstu, popularizaciji shvatanja da se kršenja ljudskih prava ne mogu i ne smeju prećutkivati doprinosi i sve češće javno prikazivanje filmova sa ovom tematikom. Beogradski kulturni centar „Rex“ je decembra 2003. počeo da prikazuje izbor svetskih filmova na temu ljudskih prava, koji je postepeno prerastao u festival „Slobodna zona“. Između 7. i 11. decembra 2005. se za filmove na ovom festivalu prikazivane u Beogradu doslovno tražila „karta više“, a izbor filmova sa ovog festivala je zatim prikazivan u još desetak gradova širom Srbije.

I pored otpora koji su dolazili iz nacionalistički orijentisanih medija i političkih krugova (ali i od strane ljudi koji govore da „ne treba govoriti o zločinima, jer je to iza nas“⁵⁹), nevladine organizacije su konstantno pokušavale da na dnevni red stave pitanje suočavanja sa prošlošću i kritičkog preispitivanja nedavne istorije. Njihovi pokušaji za utvrđivanje istine bili su usmereni na različite segmente inače veoma traumatizovanog društva, ali pre svega na žrtve zločina. U tom smislu, poslednjih godina je primetno umrežavanje ovih organizacija na regionalnom nivou, jer sve više prevladava svest da se o neposrednoj prošlosti mora govoriti u jednom širem, dakle, regionalnom okviru. Takođe, NVO insistiraju na ukidanju kulture nekažnjivosti i na obavezi države da iznese punu istinu o počinjenim zločinima, jer je samo to uslov za izgradnju demokratskih institucija, kao i za prevladavanje teških trauma iz neposredne prošlosti.

3. Utvrđivanje odgovornosti pred zakonom

3.1. Zakoni koji regulišu suđenja za ratne zločine u Srbiji

Do donošenja Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku protiv učinilaca ratnih zločina, 1. jula 2003. godine, na suđenja za ratne zločine su se, kao i na ostala krivična suđenja, primenjivale samo odredbe Zakonika o krivičnom postupku i Krivičnog zakona SRJ.

3.1.1. Zakon o suđenjima za ratne zločine

Narodna skupština Republike Srbije je 1. jula 2003. godine usvojila Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku protiv učinilaca ratnih zločina⁶⁰, koji je izmenjen i dopunjen 21. decembra 2004. godine. Na osnovu njegovih odredbi formirani su posebni pravosudni organi za procesuiranje ratnih zločina počinjenih na teritoriji bivše Jugoslavije, Tužilaštvo za ratne zločine Republike Srbije i Veće za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu. Takođe, Zakon je predvideo osnivanje Službe MUP Srbije za otkrivanje ratnih zločina.

3.1.2. Tužilaštvo za ratne zločine

Tužilaštvo za ratne zločine čine Tužilac i njegovi zamenici. Prema odredbama Zakona, Narodna skupština bira Tužioca za ratne zločine, a on postavlja svoje zamenike na period od četiri godi-

⁵⁸ Povod za ovu akciju koja je vođena putem postera, plakata i deljenja građanima bedževa i nalepnica, bilo je ubistvo premijera Đinđića, 12. marta 2003.

⁵⁹ Ovde je posebno upečatljiva reakcija Ministra obrazovanja i sporta, Slobodana Vuksanovića, koji je, zamoljen da prokomentariše rasprave o Deklaraciji o Srebrenici iz juna 2005, zamolio novinare da ga takvim pitanjima „ne zamaraju“.

⁶⁰ Ovaj zakon se primenjuje radi otkrivanja i krivičnog gonjenja učinilaca krivičnih dela određenih u glavi XVI Osnovnog krivičnog zakona (Krivična dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava) i krivičnih dela predviđenih članom 5. Statuta Haškog tribunala (Zločini protiv čovečnosti).

ne, uz mogućnost ponovnog postavljenja.⁶¹ Tužilaštvo za ratne zločine formirano je u jesen 2003. godine, nakon što je Narodna skupština Republike Srbije u julu 2003. izabrala za Tužioca za ratne zločine Vladimira Vukčevića. Tužilac je potom izabrao svoje zamjenike, kojih trenutno ima pet. Na žalost, Zakon načinom izbora Tužioca ne garantuje njegovu nezavisnost⁶², koja predstavlja osnovnu pretpostavku za pokretanje postupaka protiv svih odgovornih za zločine koji se procesuiraju. Činjenica da se na šest optužnica, koliko je u svom dosadašnjem radu podiglo Tužilaštvo za ratne zločine, ne nalazi nijedan vojni oficir, niti oficir MUP-a Republike Srbije koji su se u vreme zločina nalazili na poziciji nadređene vlasti, ukazuje da postoji očigledni uticaj izvršne vlasti na njegov rad. Pored toga, na ovo ukazuje i činjenica da su u ovim optužnicama oružani sukobi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini kvalifikovani kao „građanski rat“,⁶³ umesto „oružani sukob“ kao u optužnicama i presudama Haškog tribunala.

Treba naglasiti da Zakon predviđa da su svi državni organi i organizacije dužni da pruže svu pomoć Tužilaštvu u cilju pomaganja u otkrivanju učinilaca ratnih zločina. Međutim, u slučaju da se to ne desi, Zakon ne predviđa nikakvu sankciju, čime je važenje ove odredbe relativizovano.

3.1.3. Služba za otkrivanje ratnih zločina

Zakonom je predviđeno da se u Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srbije obrazuje Služba za otkrivanje ratnih zločina, koja bi postupala po zahtevima Tužioca za ratne zločine u skladu sa zakonom. Ministar unutrašnjih poslova postavlja i

razrešava starešinu službe, po pribavljenom mišljenju Tužioca za ratne zločine⁶⁴. Bez obzira što je prema odredbama Zakona Služba dužna da postupa po zahtevima Tužioca, to se u praksi retko dešava. Predstavnicima Tužilaštva su u više prilika isticali da nemaju mogućnosti da utiču na rad Službe. Međutim, sa druge strane, jasno je da ni Tužilaštvo ne pokazuje dovoljnu inicijativu za promenu ovakvog stanja. Poseban problem u sferi delovanja ove Službe predstavlja činjenica da su mnogi pripadnici MUP-a Srbije učestvovali u izvršenju ratnih zločina tokom oružanih sukoba na teritoriji bivše Jugoslavije, pa je teško očekivati da pripadnici MUP-a nepristrasno i profesionalno istražuju zločine u čijem su počinjenju učestvovali njihove kolege, ili možda oni sami.

3.1.4. Veće za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu

Prema odredbama Glave 29 a Zakonika o krivičnom postupku⁶⁵, na koje upućuju odredbe ovog Zakona, suđenja za ratne zločine će se voditi pred sudskim većima koja se sastoje od troje sudija profesionalaca. Veće za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu formirano je krajem 2003. godine i u njemu se nalazi šest sudija profesionalaca, dok je predsednik Veća aktuelni predsednik Okružnog suda u Beogradu. Suđenje u slučaju „Ovčara“, koje je jedino okončano pred Većem za ratne zločine, kao i suđenja koja su trenutno u toku, pokazala su da je ovo rešenje veoma dobro. Naime, sudije Veća su u svom dosadašnjem radu pokazali veliki stepen profesionalnosti i znatno unapredile kvalitet suđenja za ratne zločine u odnosu na prethodni period.

⁶¹ Vidi član 5. Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku protiv učinilaca ratnih zločina.

⁶² Tužilac za ratne zločine se bira po istoj proceduri kao i ostali javni tužioci.

⁶³ Vidi optužnice u predmetima „Zvornik“ i „Škorpioni“.

⁶⁴ Vidi član 8. Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku protiv učinilaca ratnih zločina.

⁶⁵ Glava 29 a Zakonika o krivičnom postupku, koja se nalazi u izmenama i dopunama ZKP-a od 19. decembra 2002. godine, primenjuje se na suđenja za krivična dela organizovanog kriminala i suđenja za ratne zločine.

3.1.5. Procesne novine Zakona

Zakonom su predviđene dve veoma značajne procesne novine. Prva je stvaranje mogućnosti da se svedoci i žrtve saslušavaju putem video-konferencijske veze ili međunarodne krivičnopravne pomoći, ukoliko nije moguće obezbediti njihovo prisustvo. U dosadašnjem radu Veća za ratne zločine ova mogućnost je iskorišćena jedanput, na suđenju u slučaju „Ovčara“, kada je putem video-konferencijske veze iz Županijskog suda u Zagrebu svedočio svedok Frano Kožul.

Druga pozitivna novina je da se čitav tok suđenja snima, nakon čega služba suda transkribuje audio-zapis sa suđenja. Dakle, za razliku od suđenja za druga krivična dela, u postupcima za ratne zločine predsedavajući sudija ne diktira u zapisnik reči svedoka, žrtve ili optuženog, već se sve što se izgovori nalazi u transkriptu sa suđenja.

3.1.6. Odredbe o svedoku saradniku

S obzirom da Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku protiv učinilaca ratnih zločina predviđa da će se na suđenja za ratne zločine primenjivati posebne odredbe Glave 29 a Zakonika o krivičnom postupku, stvorena je mogućnost da se na ovim suđenjima koristi novi institut u domaćem krivičnom pravu – institut svedoka saradnika. Naime, ovim odredbama je predviđeno da se u postupcima za krivična dela ratnih zločina i organizovanog kriminala može dodeliti status svedoka saradnika na predlog državnog tužioca onom licu protiv kojeg je podneta krivična prijava ili se vodi krivični postupak za neko od ovih dela, pod uslovom da postoje olakšavajuće okolnosti na osnovu kojih se može osloboditi od kazne ili mu se kazna može ublažiti i ako je značaj njegovog iskaza za otkrivanje, dokazivanje ili spreča-

vanje drugih krivičnih dela kriminalne organizacije pretežniji od štetnih posledica krivičnog dela koje je učinilo.⁶⁶ Predlog za davanje statusa svedoka saradnika tužilac može podneti sve do završetka suđenja. Za razliku od „običnog svedoka“, svedok saradnik se ne može pozivati na pogodnost oslobođanja od dužnosti svedočenja i dužnosti odgovaranja na pojedina pitanja.⁶⁷ Nakon što da iskaz, svedok saradnik više ne može biti gonjen za krivično delo za koje se vodi postupak.⁶⁸

Bez obzira što svedoci saradnici mogu da doprinesu otkrivanju istine i činjenica o zločinima za koje se sudi, ovo zakonsko rešenje nije prihvatljivo, s obzirom da se njime omogućava da lica koja su učestvovala u izvršenju stravičnih zločina budu u potpunosti oslobođena krivične odgovornosti. U tom smislu, trebalo bi predvideti da se, kao i u uporednom pravu, svedoci saradnici kažnjavaju polovinom ili trećinom kazne predviđene za krivično delo za koje se sudi. Ovaj stav potvrđuje i dosadašnja praksa Veća za ratne zločine. Naime, na suđenju u slučaju „Ovčara“ navode optužnice podržala su dva svedoka saradnika koja su dala iskaze na sesijama zatvorenim za javnost. Iako se presuda u velikoj meri zasniva na njihovim iskazima, ostaje utisak da njihovim oslobođanjem od krivične odgovornosti ne može biti zadovoljena pravda za žrtve ovog zločina.

3.1.7. Zaštita učesnika u krivičnom postupku

U Srbiji nije postojao poseban Zakon o zaštiti svedoka sve do 1. januara 2006. godine, kada je stupio na snagu Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku. U takvoj situaciji, FHP je zajedno sa Sudom i MUP-om Republike Srbije učestvovao u kreiranju mera zaštite svedoka u slučajevima „Podujevo“ i „Ovčara“ i uspeo da obezbedi dolazak svedoka-žrtava.

⁶⁶ Vidi član 504 d Zakonika o krivičnom postupku.

⁶⁷ Vidi član 504 d Zakonika o krivičnom postupku.

⁶⁸ Vidi član 504 z Zakonika o krivičnom postupku.

Na suđenju u slučaju „Podujevo“, FHP je, zahvaljujući svom ugledu na Kosovu, uspeo da ohrabri i uveri preživle žrtve da treba da dođu u Srbiju i pred sudom u Srbiji ispričaju istinu o zločinu koji su počinili pripadnici specijalne policijske jedinice MUP Srbije prema njihovim najbližim, roditeljima, majkama i deci. Nakon toga, u konsultaciji sa svedocima, FHP je sačinio predlog mera fizičke zaštite i psihološke podrške, koji je jedinica MUP-a, formirana za tu priliku, sproveda veoma profesionalno. Sa druge strane, nakon svedočenja albanskih svedoka, FHP-u se obratio svedok insajder, čiji su saborci počinili zločin u Podujevu. On je, potresen ovim svedočenjima, odlučio da pred sudom „progovori“ i iznese podatke o tome ko je sve od pripadnika njegove jedinice učestvovao u izvršenju zločina. Nakon što je Veće sudinje Biljane Sinanović donelo odluku o stavljanju tog svedoka pod policijsku zaštitu, pokazalo se da se pripadnici MUP Srbije, zaduženi da brinu o njegovoj fizičkoj sigurnosti, nisu ponašali profesionalno isključivo zbog toga što su ga smatrali „izdajicom Srba i srpske policije“.

Na suđenju u slučaju „Ovčara“, Sudsko veće je bilo suočeno sa činjenicom da svedoci iz Hrvatske ne žele da se pojave pred sudom u Srbiji. Ponovo zahvaljujući ugledu FHP-a, ali i podršci udruženja „Vukovarske majke“, svedoci-žrtve iz Hrvatske su prihvatile da učestvuju u suđenju i svedoče pred sudom u Srbiji. I u ovom slučaju, zaštitu svedoka-žrtava za vreme boravka u Beogradu je, u saradnji sa FHP-om, veoma profesionalno sproveda Jedinica MUP-a Srbije za zaštitu svedoka.

Pomenutim Zakonom o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku, koji će se primenjivati od početka 2006. godine, predviđeno je da program zaštite predstavlja skup mera koje se primenjuju

pre, u toku, i nakon pravosnažnog okončanja krivičnog postupka u cilju zaštite života, zdravlja, fizičkog integriteta, slobode ili imovine zaštićenog lica. Zaštićeno lice može biti osumnjičeni, okrivljeni, svedok saradnik, svedok, oštećeni, veštak i stručno lice, kao i njemu bliska lica. Ovaj zakon će se primenjivati na suđenja za ratne zločine, ali i na suđenja za organizovani kriminal i krivična dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti.

3.1.8. Izmene i dopune Zakona o suđenjima za ratne zločine

Izmenama i dopunama Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku protiv učinilaca ratnih zločina od 21. decembra 2004. godine stvorena je mogućnost da se pred Većem za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu koriste dokazi prikupljeni ili izvedeni od strane Haškog tribunala, u situaciji kada Tribunal ustupi predmet domaćem pravosuđu u skladu sa pravilom 11 bis svog Pravilnika o postupku i dokazima.⁶⁹ Naime, predviđeno je da će u slučaju ustupanja, Tužilac za ratne zločine preduzeti krivično gonjenje na osnovu činjenica na kojima se zasnivala optužba pred Tribunalom.⁷⁰ Sa druge strane, Tužilac može preduzeti krivično gonjenje na osnovu podataka i dokaza koje mu dostavi Tužilaštvo Tribunala, iako predmet nije ustupljen u skladu sa Pravilom 11 bis Pravilnika o postupku i dokazima Haškog tribunala.

Pored navedenog, predviđeno je da mere zaštite za svedoka ili oštećenog koje je odredio Tribunal ostaju na snazi, kao i da predstavnici Tribunala imaju pravo da prisustvuju svim fazama krivičnog postupka pred domaćim sudom.

Bez obzira što se ne može očekivati da će Haški tribunal ustupiti veći broj predmeta domaćem pra-

⁶⁹ Pravilo 11 bis predviđa da Haški tribunal može u situaciji kada je potvrđena optužnica Tužilaštva Tribunala da ustupi predmet pravosuđu države (i) na čijoj je teritoriji krivično delo počinjeno; (ii) gde je optuženi uhapšen; ili (iii) koja je nadležna za takav predmet, te je voljna i adekvatno pripremljena da ga preuzme.

⁷⁰ Vidi Član 14 a Zakona o izmenama i dopunama zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku protiv učinilaca ratnih zločina.

vosuđu prema Pravilu 11 bis,⁷¹ ove zakonske odredbe će imati veliki značaj za predmete koje će Tužilaštvo Tribunala ustupiti u fazi istrage. Prvo suđenje pred Većem za ratne zločine na osnovu ustupljenog predmeta u fazi istrage je suđenje u slučaju „Zvornik“,⁷² koje je počelo u novembru 2005. godine.

3.2. Suđenja za ratne zločine pred Haškim tribunalom

3.2.1. Stavovi javnosti u Srbiji o ratnim zločinima i o Tribunalu u Hagu

Na osnovu istraživanja koje su sproveli agencija „Strategic“ i Beogradski centar za ljudska prava tokom 2004. i 2005.,⁷³ jasno je da velika većina građana Srbije (72 procenta) ni ne zna šta u stvari radi Haški tribunal.⁷⁴ Štaviše, velika većina ispitanika (74 procenta) uopšte nije mogla da navede bilo koji domaći pravosudni organ koji bi se bavio suđenjima za ratne zločine. Kada se uporede rezultati istraživanja iz obe godine, velika većina građana smatra da bi javnost trebalo da bude više informisana o toku suđenja za ratne zločine (64 procenta u 2004, 59 u 2005. godini). Poređenje podataka koji govore o najdramatičnijim događajima u ratovima na prostoru bivše SFRJ ukazuje na to da se od 2001. događaji iz neposredne prošlosti jednostavno — zaboravljaju. Gotovo kao da se radi o kolektivnoj amneziji. Tako je, na primer,

2001. godine 92 procenta građana Srbije znalo da je u Sarajevu puno civila ubijeno od strane snajperista, ali je taj procenat za četiri godine pao na 67. Takođe, u odnosu na 2001, čak i kada su ljudi čuli za neki događaj, sve je manji procenat onih koji *veruju* da se on zaista dogodio.⁷⁵

Velika većina građana (73 procenta) smatra da su ratni zločinci — zločinci, bez obzira na to kojoj naciji pripadaju. *Ono što posebno zabrinjava, međutim, jeste to da je ovaj broj značajno opao sa 84 procenta koji su isto smatrali u 2004.* Kada se radi o izveštaju Vlade Republike Srpske o zločinima u Srebrenici, za njega je čulo manje od trećine građana Srbije, a od njih, većina smatra da on „samo delimično“ odgovara istini.

Kada se radi o stavovima u vezi sa saradnjom sa Tribunalom u Hagu, procenat građana koji se zalaže za saradnju je nešto porastao 2005, ali je još uvek niži nego 2003. godine. Čak dve trećine ispitanika smatra da sa Tribunalom treba saradivati iz čisto utilitarnih razloga — zato da bi se ispunili uslovi za reintegraciju Srbije u evropske i svetske tokove, kao i da ne bi došlo do uvođenja sankcija. Mada većina građana (59 procenta) „smatra da je osnovni motiv za dobrovoljnu predaju haških optuženika pritisak Vlade Srbije zbog ispunjavanja obaveza, tek svaki peti građanin smatra da one koji odbijaju da se predaju treba uhapsiti i sprovesti u Hag“.⁷⁶ Većina građana (73 procenta) smatra da je glavni motiv onih koji se predaju očekivanje

⁷¹ Predstavnici Tribunala su više puta istakli da SCG može očekivati da će joj biti ustupljen jedan ili dva predmeta prema ovom Pravilu.

⁷² Slučaj „Zvornik“ je suđenje Branku Grujiću (predsedniku privremene Vlade i Ratnog štaba opštine Zvornik), Branku Popoviću (komandantu TO Zvornik) i još četvorici optuženih za zločine u opštini Zvornik u periodu od početka maja do sredine jula 1992. godine.

⁷³ Istraživanje *Javno mnjenje u Srbiji*. Stavovi prema domaćem pravosuđu za ratne zločine i Haškom tribunalu, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava i Strategic Marketing. Uzorak je bio 1205 punoletnih stanovnika Srbije (bez Kosova), sa nivoom pouzdanosti od 95 procenata.

⁷⁴ Samo 6 procenata anketiranih je izjavilo da su „mnogo“ informisani o radu Tribunala.

⁷⁵ Uz važan izuzetak masakra u Srebrenici — u čemu su svakako bitnu ulogu igrali prikazivanje snimka „Škorpiona“ iz 1995. i diskusije koje su usledile.

⁷⁶ *Javno mnjenje u Srbiji*, 18.

blaže kazne, a ne kajanje za zločine. Čak 69 procenata ispitanika iz godine u godinu smatra da je Haški tribunal pristrasan kada se radi o Srbima, a da je dokaz za to proporcionalno najveći broj optuženih Srba. Kada se radi o tome da li procesi pred Tribunalom pružaju žrtvama i njihovim porodicama osećanje pravde, većina ispitanika (40, prema 36) smatra da to nije slučaj, jer se počinocima najčešće ne sudi, a oni koji bivaju osuđeni dobijaju blage zatvorske kazne.

3.2.2. Polemike u medijima

Međutim, stavove velikog dela srpske javnosti u vezi sa suđenjima u Hagu nemoguće je razumeti bez poznavanja uloge medija u Srbiji. Od samog svog osnivanja, Tribunal je imao izuzetno negativan publicitet u srpskim medijima. Iako je 2001. TV B92 počela direktno da prenosi suđenja iz Haga, ovi prenosi nisu doprineli bitnijoj promeni stava velikog dela javnosti. Ovo je pre svega posledica specifične uređivačke koncepcije, sa dovodenjem u studio sagovornika koji je trebalo da pre svega „diskredituju“ Haški tribunal i procenjuju koliko se uspešno brane optuženi za najteža krivična dela (uključujući tu i genocid), a ne da govore o bitnim pitanjima i o konkretnim navodima optužnica i svedoka.

Polemike u medijima kulminirale su u tekstovima i komentarima objavljenim u beogradskom nedeljniku *Vreme* između 1. avgusta i 21. novembra 2002. godine.⁷⁷ Mada se samo jedan deo ove polemike odnosio na odnos prema Tribunalu, kada se radi o izveštavanjima sa suđenja, pozicija urednika *Vremena* bila je da njegov list ne treba da se stavi ni u kakav „navijački“ odnos — dakle, ni „za“ Miloše-

vića, ali ni „za“ tužilaštvo. Nasuprot ovome, kako je to u svom komentaru sažela istoričarka Olivera Milosavljević, „izveštavanje *Vremena* iz Haga je prepričavanje uz isticanje uspešnosti Miloševića da svedoke predstavi kao lažove, izveštač *Vremena* podržava Miloševića u načinu i sadržaju njegove odbrane, jer zbivanja u sudnici svodi na anegdote, bivši načelnik DB-a je fascinirao izveštače svojom odanošću Miloševiću (...) izveštač *Vremena* je izvršio krivično delo kada je optužio svedoka iz Haga, dok za Miloševića čeka šta će reći sud, koristi duple standarde“.⁷⁸

Kritičari Haškog tribunala (predvođeni glavnim i odgovornim urednikom *Vremena*, Dragoljubom Žarkovićem, zatim urednicima Stojanom Cerovićem i Nenadom Lj. Stefanovićem) su u polemici isticali da je ovaj sud pre svega „politički“, dok su njihovi oponenti iz organizacija za ljudska prava (a tu su bili i ugledni advokati, poput Srđe Popovića, osnivača *Vremena*) isticali da su suđenja u Hagu strogi i fer postupci u kojima se na nepristrasan način utvrđuje osnovanost optužbi.⁷⁹

Još jedan značajan pokušaj borbe protiv nipodaštavanja suđenja za ratne zločine i suštinski *lažnog izveštavanja* velikog dela medija, predstavljala je rubrika u dnevnom listu *Danas* pod naslovom „Hag među nama“. Ovu rubriku su svojim specifičnim samoorganizovanjem pokrenuli nezavisni intelektualci, aktivisti za ljudska prava i civilnog društva, sa ciljem da se javno suprotstave konstantnom obmanjivanju javnosti u Srbiji. U ovoj rubrici, koju je *Danas* uređivao u saradnji sa Fondom za humanitarno pravo, koja je izlazila svakog petka u periodu između 9. aprila 2004. i 9. juna 2005, objavljeno je oko 120 priloga (autorskih tekstova, svedočanstava i dokumenata) koji su se

⁷⁷ Tekstove iz ove polemike objavio je Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, u ediciji Helsinške sveske, pod brojem 16. *Tačka razlaza — povodom polemike vođene na stranicama lista „Vreme“ od 1. avgusta do 21. novembra 2002. godine*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2003.

⁷⁸ *Tačka razlaza*, str. 11.

⁷⁹ Tu su ključna dva vrlo precizna pisma Bogdana Ivaniševića, istraživača organizacije Human Rights Watch za bivšu Jugoslaviju, u vezi sa izveštavanjem *Vremena* iz Haga u *Tačka razlaza*, str. 33-34 i 72-73. Nataša Kandić je u svom pismu rekla da su novinari ušli u „đavolji savez“ sa Miloševićem (*Tačka razlaza*, str. 36).

bavili ne samo odnosom javnosti prema Tribunalu, već i stavom prema zločinima i zločincima uopšte, kao i potrebom zadovoljavanja pravde prema žrtvama.⁸⁰

3.3. Suđenja za ratne zločine u Srbiji

Pred sudovima u Srbiji je do kraja 2005. godine održano osam suđenja za ratne zločine, a u šest slučajeva su donete pravosnažne presude. S obzirom na svoje karakteristike, ova suđenja se mogu podeliti u tri kategorije.

1. Do promene vlasti, u decembru 2000, pred domaćim sudovima je pravosnažno okončano samo jedno suđenje za ratne zločine – suđenje Dušanu i Vojinu Vučkoviću pred Okružnim sudom u Šapcu,⁸¹ a započela su suđenja Ivanu Nikoliću pred Okružnim sudom u Prokuplju i Bobanu Petkoviću i Đorđu Simiću pred Okružnim sudom u Požarevcu.⁸² Pomenuta suđenja su pokazala da u Srbiji nije moguće da se profesionalno i nepristrasno sudi za zločine počinjene nad pripadnicima drugih etničkih grupa. Tako su se na suđenju Dušanu i Vojinu Vučkoviću pred Okružnim sudom

u Šapcu i tužilac i Sudsko veće stavili na stranu optuženih i njihove odbrane, dok sa druge strane niko nije zastupao interese žrtava. U takvoj situaciji, suđenje se veoma brzo pretvorilo u farsu, a većina novinara je prekinula da prati njegov tok. Najbolji primer za to kako je teklo ovo suđenje je deo obrazloženja presude u kojoj se kao olakšavajuća okolnost za optuženog Dušana Vučkovića navodi da je: „bio učesnik u borbama za oslobodjenje teritorije opštine Zvornik, čime je dobrovoljno svoj život stavio na kocku ne bi li pomogao pravednoj borbi dela svog naroda za oslobodjenje“. U sličnoj atmosferi odvijala su se i suđenja Ivanu Nikoliću pred Okružnim sudom u Prokuplju i Bobanu Petkoviću i Đorđu Simiću pred Okružnim sudom u Požarevcu.⁸³ Iako su sva navedena suđenja završena izricanjem osuđujućih presuda, kazne su bile izrazito blage i nesrazmerne težini zločina za koje se sudilo.

2. Na suđenjima za ratne zločine koja su započela nakon promene vlasti, uočen je određen pomak. Ovo se pre svega odnosi na dva suđenja koja su vođena pred Okružnim sudom u Beogradu u slučajevima „Sjeverin“⁸⁴ i „Podujevo“⁸⁵. Naime, ovo su

⁸⁰ Tekstovi iz ove rubrike objavljeni su u knjizi *Hag među nama*, u izdanju FHP, 2005.

⁸¹ Suđenje Dušanu Vučkoviću i Vojinu Vučkoviću, poznatije kao „slučaj Žute ose“, pred Okružnim sudom u Šapcu. Dušan Vučković, pripadnik dobrovoljačke jedinice „Žute ose“, optužen je za ubistvo 16 i ranjavanje 20 lica muslimanske nacionalnosti u Domu kulture u Čelopeku, opština Zvornik, i silovanje, dok je njegov brat Vojin, komandant jedinice „Žute ose“, optužen za lažno predstavljanje i nedozvoljeno posedovanje oružja. Ovo suđenje je vođeno pred Okružnim sudom u Šapcu od 22. novembra 1994. godine do 8. jula 1996. godine kada je Dušan Vučković osuđen na kaznu zatvora od sedam godina, a Vojin Vučković na uslovnu osudu od godinu dana zatvora. Vrhovni sud Srbije je 8. oktobra 1998. godine preinačio ovu presudu i optuženog Dušana Vučkovića osudio na 10 godina, a Vojina Vučkovića na četiri meseca zatvora.

⁸² Suđenje Ivanu Nikoliću, rezervisti Vojske Jugoslavije, za ubistvo dvoje albanskih civila u selu Penduh na Kosovu tokom aprila 1999. godine, počelo je pred Okružnim sudom u Prokuplju 13. septembra 1999, a okončano 8. jula 2002, kada je Nikolić osuđen na 8 godina zatvora. Drugo suđenje je suđenje Bobanu Petkoviću i Đorđu Simiću, rezervistima MUP-a Srbije, za ubistvo troje albanskih civila u Orahovcu 9. maja 1999. godine pred Okružnim sudom u Požarevcu, koje je je vođeno u dva navrata pred Sudskim većem Okružnog suda u Požarevcu. Nakon ponovljenog suđenja, 21. avgusta 2003. godine, Petković je osuđen na 5 godina zatvora, dok je Simić oslobođen optužbi.

⁸³ Suđenje Ivanu Nikoliću se odvijalo uz povike da je optuženi heroj i da se na Kosovu borio za Srbiju i srpski narod, a *tužilac je zatražio od suda da uzme u obzir mladost i hrabrost optuženog tokom rata na Kosovu*. Ista situacija bila je i na suđenju Petkoviću i Simiću pred Okružnim sudom u Požarevcu.

⁸⁴ Suđenje Milanu Lukiću i Oliveru Krsmanoviću, kojima se sudilo u odsustvu, i Dragutinu Dragičeviću i Đorđu Ševiću koje je započelo 20. januara 2003. godine pred Sudskim većem Okružnog suda u Beogradu kojim je predsedavala sudija Nata Mesarović. Prema navodima optužnice, optuženi su 22. oktobra 1992. godine, kao pripadnici paravojne formacije „Osvetnici“ kojom je komandovao Lukić, izvršili otmicu 16 građana muslimanske nacionalnosti iz Sjeverina u mestu Mioče koje su nakon toga prebacili u Višegrad, gde

bila prva suđenja za ratne zločine u Srbiji na kojima su svedočile žrtve i članovi njihovih porodica, koje su pred sudom imale svoje zastupnike. Njih su zastupali izvršna direktorka FHP-a Nataša Kandić i advokat FHP-a Dragoljub Todorović. Sudije koji su vodili ove postupke, pogotovo sudinja Biljana Sina-
nović, koja je vodila suđenje u slučaju „Podujevo“, pokazali su veliki stepen profesionalnosti i spremnost da se u potpunosti utvrde činjenice o zločinima za koje se sudilo. Takođe, na ovim suđenjima su po prvi put pred sudovima u Srbiji izrečene maksimalne kazne za ratne zločine. Sa druge strane, ova suđenja su ipak pokazala da u Srbiji još uvek ne postoji volja da za ratne zločine odgovaraju lica koja su bila na pozicijama nadređene vlasti. Naime, u oba slučaja je bilo jasno da postoji dovoljno dokaza za pokretanje postupaka protiv lica koja su bila nadređena optuženima, ali tužiocima nisu učinili ništa u tom pogledu. Na taj način, jasno je da i dalje postoji želja da se prikaže kako su zločini za koje se sudi bili izolovani incidenti koje su počinili pripadnici paravojnih formacija, naoružanih grupa ili pak pojedinci. Time se štiti država, odnosno vojska i policija. Posebno je značajno istaći da je Vrhovni

sud Srbije nakon prvih suđenja ukinuo presude i u slučaju „Sjeverin“ i u slučaju „Podujevo“. S obzirom da se u obrazloženjima ovih odluka Vrhovnog suda nalazi dosta nelogičnosti, može se zaključiti da motivi za donošenje takvih odluka nisu bili pravne, već političke prirode.⁸⁶

3. Nakon što je Rezolucijama Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija broj 1503 i 1534 iz 2003. godine određena strategija prestanka rada Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, stvorilo se uverenje da bi suđenja za ratne zločine pred domaćim sudovima trebala da postanu osnovni nosilac procesuiranja počilaca ratnih zločina na teritoriji bivše Jugoslavije. U tom smislu, u Srbiji je formirano Tužilaštvo za ratne zločine i Veće za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu (vidi gore). Do sada je, kao što je pomenu-
to, pred Većem za ratne zločine jedino okončano suđenje u slučaju „Ovčara“.⁸⁷ Bez obzira na manjkavost optužnice u pogledu kvalifikacije krivičnog dela⁸⁸ i toga što nije pokrenut postupak protiv nekih oficira koji su svedočili na ovom suđenju, mora se istaći da je Sudsko veće, kojim je predse-

su ih nakon zlostavljanja pobili. Sudsko veće je 29. septembra 2003. godine donelo presudu kojom je Milana Lukića, Olivera Krsmanovića i Dragutina Dragičevića osudilo na maksimalnu kaznu od 20 godina zatvora, dok je Đorđa Ševića osudilo na 15 godina zatvora. Nakon što je Vrhovni sud ukinuo ovu presudu, održano je ponovljeno suđenje, koje je okončano 15. jula 2005. godine donošenjem presude kojom su optuženi osuđeni na istovetne kazne kao nakon prvog suđenja.

⁸⁵ Slučaj „Podujevo“ je suđenje Saši Cvjetanu, bivšem pripadniku jedinice rezervnog sastava MUP-a Srbije „Škorpioni“, za učešće u ubistvu 14 albanskih civila i teškom ranjavanju petoro albanske dece u Podujevu na Kosovu, 28. marta 1999. godine.

⁸⁶ Vidi tekstove Dragoljuba Todorovića „Vanpravni, nesudijski i neprofesionalni razlozi“ u knjizi *Hag među nama*, str. 231-233 i „Nebulozna odluka Vrhovnog suda“, isto, str. 279-281.

⁸⁷ Suđenje pripadnicima TO Vukovar i dobrovoljačke jedinice „Leva Supoderica“ (17-oro optuženih) za Ratni zločin protiv ratnih zarobljenika (mučenje i ubistvo 192 hrvatska ratna zarobljenika na Ovčari 20. novembra 1991. godine) započelo je 9. marta 2004. godine pred Većem za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu. Prema navodima optužnice, optuženi su od popodneva 20. novembra, pa sve do ranih jutarnjih časova 21. novembra 1991, kao pripadnici TO Vukovar i dobrovoljačke jedinice „Leva Supoderica“ koje su bile u sastavu tadašnje JNA, na poljoprivrednom dobru Ovčara kod Vukovara organizovali, naredili i izvršili mučenja, nečovečna postupanja, a potom i ubistva 192 hrvatska ratna zarobljenika iz vukovarske bolnice. Sudsko veće je 12. decembra 2005. donelo presudu kojom su optuženi Vujović (komandant TO Vukovar), Vujanović (zamenik komandanta TO), Lančuzanin (komandant dobrovoljačke jedinice „Leva Supoderica“), Perić, Atanasijević, Madžarac, Vojnović, Milojević, Dragović, Šošić, Đanković, Zlatar, Mugoša i optužena Kalaba oglašeni krivim, dok su optuženi Ljuboja i Katić oslobođeni optužbi. Osmorica optuženih, Vujović, Vujanović, Lančuzanin, Atanasijević, Milojević, Dragović, Šošić i Đanković, osuđeni su na maksimalnu kaznu od 20 godina zatvora. Trojica optuženih, Perić, Vojnović i Zlatar, osuđeni su na 15 godina zatvora. Optuženi Madžarac, koji je u trenutku izvršenja zločina bio mlađe punoletno lice, osuđen je na 12 godina, optužena Kalaba na 9 godina, a optuženi Mugoša na 5 godina zatvora.

⁸⁸ Optužnica je podignuta za krivično delo Ratni zločin protiv ratnih zarobljenika, iako je među žrtvama zločina bilo civila i ranjenika.

davao sudija Vesko Krstajić, ovaj postupak vodilo veoma profesionalno i savesno. U tom smislu, Veće je nastojalo da prikupi sve činjenice u cilju saznavanja istine o ovom zločinu. Sudsko veće je takođe uvelo jednu veoma značajnu i pozitivnu novinu u domaćim suđenjima, a to je ispitivanje konteksta u kojem se zločin događa.

U odnosu na ranija suđenja, suđenje u slučaju „Ovčara“ je dovelo i do pomaka u oblasti regionalne saradnje u postupanju protiv izvršilaca ratnih zločina. Naime, šest svedoka oštećenih iz Hrvatske je najpre u prisustvu istražnog sudije i tužioca iz Srbije dalo svoje iskaze pred Županijskim sudom u Zagrebu, a potom su njih trojica neposredno saslušana pred Većem za ratne zločine. Značajno je da je 5. februara 2005. zaključen Memorandum o saglasnosti u ostvarivanju i unapređenju saradnje u borbi protiv svih oblika teškog kriminala između Republičkog javnog tužilaštva i Tužilaštva za ratne zločine Srbije sa jedne, i Državnog odvjetništva Republike Hrvatske sa druge strane. Isti Memorandum zaključen je 1. aprila 2005. godine sa Tužilaštvom BiH. Navedeni akti pružaju osnovu za saradnju između tužilaštava u regionu u pogledu procesuiranja ratnih zločina. Pored toga, sve tri države (SCG, Hrvatska i BiH)

pristupile su konvencijama Saveta Evrope koje se odnose na pružanje međunarodne krivično-pravne pomoći i ekstradiciju.

3.4. Suđenja za ratne zločine na Kosovu

Uspostavljanjem međunarodne administracije na Kosovu (UNMIK) juna 1999. započet je proces izgradnje novog pravosudnog sistema na Kosovu. Ubrzo po prestanku rada srpskih sudova, albanski tužioci pokreću krivične postupke za najteža dela protiv Srba koji nisu izbegli. Lokalni tužioci su podigli nekoliko optužbi za genocid⁸⁹, ali nijedan predmet nije doveo do osuđujuće presude za genocid, jer je već u oktobru 1999. UNMIK imenovao međunarodne tužioce i sudije i ovlastio ih da sude u predmetima ratnih zločina i etnički motivisanih krivičnih dela.⁹⁰

Zbog sumnji o etničkoj pristrasnosti u otvaranju istraga, podizanju optužnica, kao i vođenju sudskih postupaka — posebno kada se radi o pripadnicima etničkih manjina (pre svega Srba)⁹¹, UNMIK je doneo uredbu 2000/64 kojom je povećao ovlašćenja međunarodnih sudija i tužilaca. Ova uredba je nadležnom tužiocu, optuženom ili njegovom advokatu, omogućila pravo da od Admi-

⁸⁹ Slučajevi: „Vučevac/Biševac“, „Jokić“, „Juvenil Z“ – maloletnik srpske nacionalnosti, Simić i dr.

⁹⁰ U slučaju „Juvenil Z“ maloletnog lica srpske nacionalnosti, međunarodni tužilac je izmenio optužbu za genocid u Izazivanje opšte opasnosti i Teška dela protiv opšte bezbednosti, a u slučaju Igora Simića međunarodni tužilac je odustao od gonjenja za genocid zbog nedostatka dokaza.

⁹¹ Na primer, u slučaju protiv Čedomira Jovanovića i Anđelka Kolašince, optužnica broj 83/99, podignuta pred Okružnim sudom u Prizrenu zbog krivičnog dela Ratnog zločina. Prema mišljenju posmatrača FHP,

„suđenje dvojici Srba nije bilo pravično i da presuda kompromituje napore međunarodne zajednice ka uspostavljanju vladavine prava na Kosovu. Ne postoji sumnja da su na području Orahovca (Rrahovec) počinjeni masovni zločini nad albanskim stanovništvom. Postoje brojni dokazi da su pripadnici regularnih i paramilitarnih srpskih oružanih formacija ubijali i iseljavali Albance, uništavali i pljačkali njihovu imovinu.

Sudski postupak protiv Čedomira Jovanovića i Anđelka Kolašince nije, međutim, odgovarao standardima fer i pravičnog suđenja. Optuženima je grubo prekršeno pravo na upotrebu maternjeg jezika. Njima je suđeno na albanskom i engleskom jeziku, tako da im je bila uskraćena mogućnost da prate pretres, osporavaju dokaze ili da se pozivaju na njih. Optuženi nisu mogli da prate iskaze i ispitivanje svedoka jer im nije omogućen prevod. Na srpski je preveden samo deo suđenja koji je ušao u zapisnik tako da okrivljeni nisu mogli da znaju šta sudija nije uneo u zapisnik, a koristilo bi njihovoj odbrani... Na pretresu su čitani iskazi koji su dati policiji, što je zakonom izričito zabranjeno.

Predsednik veća, sudija Ingo Riš postavljao je svedocima sugestivna pitanja s namerom da ih uputi na željeni odgovor. Istovremeno, davao je neumesne i cinične komentare kojima je otvoreno pokazivao netrpeljivost prema optuženima, naročito prema Anđelku Kolašincu“.

nistrativnog odeljenja pravde traži dodeljivanje predmeta međunarodnim sudijama i tužiocima ili promenu jurisdikcije kada je ovo „neophodno u svrhu obezbeđivanja nezavisnosti i nepristrasnosti pravosuđa ili valjanog administriranja.“⁹² Stupanjem na snagu ove uredbe sve postupke za ratne zločine gone međunarodni tužioci i sude veća sastavljena od većine međunarodnih sudija. U postupcima koji se vode za krivična dela počinjena 17. marta 2004. (za vreme etnički motivisanog nasilja na Kosovu) isključivo ih gone i sude međunarodni tužioci i sudije.

U periodu između 1999. i 2005. pokrenut je samo jedan postupak za utvrđivanje krivične odgovornosti po osnovu komandne odgovornosti. Reč je o slučaju „Rustem Mustafa i dr.“ Krivično veće, na čelu sa predsednikom Timotijem Klejsonom, vodilo je računa da obezbedi apsolutnu ravnopravnost između odbrane i optužbe. Krivično veće se tokom glavne rasprave držalo jasne neutralne pozicije prema strankama, podstičući i ohrabrujući ih da sud ubede u njihovo viđenje događaja. Stranke u postupku su imale mogućnosti da iskoriste sva svoja prava predviđena Zakonikom o krivičnom postupku. Uprkos ogromnom pritisku dela kosovske javnosti, koja smatra da činjenica da se OVK borila protiv Miloševićevog režima amnestira svako njeno moguće ogrešenje o pravila ratovanja, Međunarodno krivično veće Okružnog suda u Prištini/Prishtina je izreklo pravdu i za optužene i za žrtve osudivši optužene na višegodišnje kazne zatvora. Međutim, Vrhovni sud je povodom žalbe branioca na sednici održanoj 7. i 8. jula 2005. rešenjem ukinuo presudu i vratio predmet na

ponovno suđenje, a osuđene pustio na slobodu. Međutim, sve do kraja 2005. nije počelo ponovno suđenje.

Međunarodne sudije su u najvećem broju slučajeva pokazali visok nivo profesionalizma i objektivnosti. Najveći broj propusta u radu međunarodnih i mešovityh krivičnih veća prouzrokovan je razlozima tehničke prirode, propustima u organizaciji saslušanja zaštićenih svedoka. Ovo se pre svega odnosi na probleme koji se odnose na različite pravosudne sisteme iz kojih su međunarodne sudije došli, ali problemi nastaju i zbog veoma komplikovane procedure u odvijanju suđenja na dva ili tri jezika. Međutim, u radu međunarodnih krivičnih veća je bilo i teških povreda zakona, koje se u prvom redu ogledaju u: kašnjenju u izradi presuda (u predmetu „Rasim Bajramit i dr.“ prvostepena presuda je objavljena 30. novembra 2004. godine, a u pismenoj formi još nije dostavljena strankama,⁹³ u predmetu „Sadri Shabani“ prvostepena presuda objavljena je 19. maja 2005, a strankama nije dostavljena u pismenoj formi do kraja 2005. godine⁹⁴), malom broju predmeta koji se godišnje obradi od strane međunarodnih sudija, velikom broju predmeta koji čekaju na odlučivanje po žalbama i na ponovna suđenja, propustima u organizaciji saslušanja svedoka u pojedinim slučajevima, njihovoj bezbednosti, a u slučaju „Kiqina i dr.“ sud je dozvolio da svedok o kome je odbrana tužiocu kao i krivičnom veću unapred dostavila podatke bude uhapšen u sudnici na intervenciju tužioca. Iako nijedan zakon ne zabranjuje hapšenje u sudnici, ipak ovaj akt je u suprotnosti sa predstavom o sudnici kao mestu za

⁹² Uredba UNMIK 2000/64.

⁹³ Optužnica broj Kt. br. 43/2003 podignuta je pred Okružnim sudom u Gnjilanu (Gjilan), 29. oktobra 2003. godine, izmenjena 14. oktobra 2004. godine. Okrivljeni su optuženi za sledeća krivična dela: Terorizam, Krijumčarenje oružja, municije i eksploziva na ili van Kosova, Neovlašćeno posedovanje oružja ili eksploziva i Izrada i nabavka oružja i oruđa.

⁹⁴ Optužnica broj Kt. br. 70/04 podignuta je pred Okružnim sudom u Gnjilanu (Gjilan), 27. septembra 2004. godine, izmenjena 11. maja 2005. godine. Okrivljeni su optuženi za sledeća krivična dela: Teško ubistvo, Izazivanje opšte opasnosti, Učestvovanje u grupi koja izaziva nasilje Neovlašćeno posedovanje oružja i Ometanje izvođenja dokaza.

donošenje pravde, a ne za hapšenja. Sve u svemu, međunarodne sudije na Kosovu su tokom 2005. pokazali na delu visoki profesionalni kvalitet u vođenju sudskih postupaka.

Obezbeđenje svedoka za najteža dela na Kosovu još uvek je prepreka za uspostavljanje nezavisnog i efikasnog pravosudnog sistema. Na težinu problema ukazuje i primer suđenja u slučaju „Runjeva i dr.“ na kojem su mnogi svedoci davali različite izjave od izjava koje su dali u toku policijske istrage ili u toku istražnog postupka pred sudom, u prisustvu istražnog sudije i tužioca, od onih koje su dali na glavnom pretresu. U slučaju „Selim Krasniqi“ u kojem je na početku glavnog pretresa jedan zaštićeni svedok ubijen, drugi teško ranjen, a ostali svedoci su izjave dali posredstvom prevodilaca, njihov glas se uopšte nije mogao čuti. U pretkrivičnom postupku, koji uglavnom sprovodi policija, i dalje postoji veliki broj nedostataka, posebno u pribavljanju materijalnih dokaza kojima bi se potkrepile istražne radnje. Usled tih propusta u jednom broju suđenja, uprkos jasnim naznakama o osnovanosti optužnica, predmeti tih optužnica nisu potpuno rasvetljeni.

3.5. Drugi zakoni važni za uspostavljanje tranzicione pravde: primena

3.5.1. Položaj oštećenog u postupcima za ratne zločine

Zakonska ograničenja⁹⁵ prava oštećenih sadržana u Zakoniku o krivičnom postupku (ZKP) otežavaju

vaju položaj oštećenog u postupcima za ratne zločine koji su masovni i gde oštećeni nisu u stanju da se informišu da je postupak okončan jer žive u raznim državama. Tako oštećeni gubi pravo da nastavi krivično gonjenje u statusu tužioca. Isto važi i za postupak pred drugostepenim sudom kao i za zastupanje pred Vrhovnim sudom. Prava uskraćena oštećenom uživaju tužilac i okrivljeni.

Međutim, u praksi se događa da pojedini sudije⁹⁶ prevazilaze zakonska ograničenja i dozvoljavaju punomoćnicima oštećenih da se izjašnjavaju o predlozima optuženog i tužioca.

3.5.2. Zakon o lustraciji

Narodna skupština Republike Srbije je u aprilu 2003. godine usvojila Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava, odnosno „zakon o lustraciji“.⁹⁷ Zakon je predložila poslanička grupa GSS-a u Narodnoj skupštini. Prema odredbama ovog zakona, lustracija označava postupak ispitivanja i utvrđivanja odgovornosti zbog kršenja ljudskih prava (koja su nabrojana u ovom zakonu), utvrđivanja pojedinačne odgovornosti i izricanje određenih sankcija zbog utvrđenih povreda ljudskih prava.

Lustracione mere onemogućavaju, odnosno sprečavaju lica za koja se utvrdi da su kršila ljudska prava da obavljaju određene javne funkcije kako su one nabrojane u Zakonu, a koje prema stavu zakonodavca spadaju u funkcije od javnog interesa i značaja za bezbednost države. *To znači da lica za koja se utvrdi da su kršila prava predviđena ovim zakonom ne bi mogla obavljati određene*

⁹⁵ Oštećeni, kao ni njegov punomoćnik, nema pravo da prisustvuje saslušanju okrivljenog u fazi istrage, u glavnom pretresu nema pravo da se izjašnjava o predlozima stranaka (tužioca i okrivljenog), nema pravo na žalbu osim kada je reč o troškovima postupka. Izuzetno, pravo na žalbu mu pripada ako je pokrenuo postupak, a kasnije ga preuzme tužilac. Sud i tužilac ne snose nikakve sankcije ako propuste da obaveste oštećenog o odustanku državnog tužioca od gonjenja za pojedina dela. Otuda se dešava da oštećeni propusti rokove za preuzimanje krivičnog gonjenja koji su prekluzivni. Vidi Član 60, Čl. 61, Čl. 364, Stav 4. ZKP-a.

⁹⁶ Predsedavajući Sudskog veća Biljana Sinanović u slučaju „Podujevo“ i predsedavajući sudija Vesko Krstajić u slučaju „Ovčara“ su dozvoljavali da punomoćnici oštećenih se izjašnjavaju o predlozima tužioca i branilaca okrivljenih na glavnom pretresu.

⁹⁷ Za opšti pregled u regionalnom okviru, v. Margaditsch Hatschikjan, Dušan Reljić i Nenad Šebek (pr.), *Disclosing Hidden History: Lustration in the Western Balkans*, Thessaloniki: CDRSEE, 2005.

javne funkcije, ili, ako ih već obavljaju, morala bi podneti ostavku.

Ovaj zakon se ne primenjuje iako je već više od dve i po godine na snazi.

3.5.3. Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja

Republika Srbija je neozbiljno pristupila stvaranju uslova za sprovođenje ovog Zakona. Naime, ustanovila je poverenika zakonom, a da za to nije predvidela sredstva u budžetu Republike Srbije. Tek su rešenjem Vlade Srbije o upotrebi tekuće budžetske rezerve, a potom i rebalansom budžeta obezbeđena sredstva u iznosu od 15 miliona dinara za uspostavljanje novog organa.

Dve nevladine organizacije (Inicijativa mladih za ljudska prava⁹⁸ i Transparency Serbia) su sačinile detaljnu analizu primene Zakona u praksi. Uočena su brojna kršenja ovog Zakona, a kako su kazne za njegovo kršenje više nego simbolične, trenutno i sa te strane ne postoji interes većine institucija u Srbiji da ovaj zakon poštuju.⁹⁹ O takvoj praksi svedoči i kritika FHP-a na nacrt Zakona o policiji koji je do kraja 2005. usvojen u Skupštini, a čije poje-

dine odredbe¹⁰⁰ nisu u saglasnosti sa Zakonom o slobodnom pristupu informacijama (ZOSPI), a pojedine odredbe daju ministru diskreciona ovlašćenja koja mogu rezultirati proizvoljnim tumačenjem ili zloupotrebom zakona i time ga postavljaju iznad ZOSPI-a.

Takođe, veliki problem u primeni ovog zakona predstavlja i stepen neznanja građana, ali i onih koji se bave primenom zakona,¹⁰¹ jer su do sada retki organi koji su imenovali osobu koja bi se bavila samo odgovorima na pitanja građana.

Osnovna slabost ZOSPI-a je što reguliše postupanje organa vlasti kad je reč isključivo o informacijama od javnog značaja „za koje javnost ima opravdan interes da zna“.¹⁰² Takvo ograničenje je omogućilo da se u Zakon o policiji unesu odredbe o „osnovanom interesu“ pojedinca ako želi da dobije informaciju koja se tiče njega lično pri čemu taj interes mora i da dokaže.¹⁰³ Isto tako, odredba kojom je određeno da lice o ličnim podacima može dobiti informaciju u roku od 60 dana iako je ZOSPI-jem propisan rok od 40 dana kao najduži za dobijanje odgovora, ali za informacije od javnog značaja.¹⁰⁴ Zato je neophodno da se ovaj Zakon izmeni u pravcu jednakog tretmana svih informacija, bilo javnih bilo ličnih, u posedu organa vlasti, jer

⁹⁸ Inicijativa mladih je između 5. decembra 2004. i 19. septembra 2005. podnela 645 zahteva svim relevantnim institucijama u zemlji za dostavljanje različitih informacija ili uvid u određene dokumente. Zahtevi su upućeni u 212 institucija, a odgovoreno je na samo 318, ili **49,30 odsto**. Istraživači Inicijative mladih napominju da veći broj onih koji su poslali odgovore nije poštovao zakonski rok od 15 dana za dostavljanje traženih informacija. Često odgovori nisu sadržali tražene podatke. Izvor: *Primena tranzicionih zakona*, Izveštaj Inicijative mladih za ljudska prava, br. 15, Beograd, 2005.

⁹⁹ Vidi tekst Dragane Perić i Gorislava Papića, „Treniranje legalizma“, u *NIN*-u od 2. marta 2006. Autori teksta ističu da od 18 kontaktiranih organa vlasti, 4 potpuno ignorišu ovaj zakon, ali ne postoje nikakve pravne sankcije koje njihovo ponašanje može da proizvede.

¹⁰⁰ Čl. 5. Zakona o policiji.

¹⁰¹ „Zakon je u suprotnosti sa našim mentalitetom – niti je poreski obveznik navikao da pita kuda su otišle njegove pare, niti činovnik ima naviku da na to odgovara. To potvrđuje činjenica da većina organa koji odbiju da daju informaciju na zahtev građanina, istu informaciju dâ posle moje intervencije. A da nisu bespotrebno odugovlačili, imali bi zadovoljne građane i više njihovog poverenja.“ – izjava poverenika za informacije od javnog značaja Rodoljuba Šabića navedena u članku „Treniranje legalizma“.

¹⁰² Čl. 2. Stav 1. Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja.

¹⁰³ „Prema tome, ne ograničavaju se već uređena prava na pristup informacijama od javnog značaja, koje se odnose na sve ono o čemu javnost ima opravdan interes da zna“. Dopis MUP Srbije FHP-u od 12. decembra 2005.

¹⁰⁴ Čl. 78. Zakona o policiji.

ovaj Zakon pruža dobre mehanizme zaštite delatnosti pojedinih organa vlasti.¹⁰⁵

3.5.4. Zakon o preuzimanju nadležnosti vojnih sudova, vojnih tužilaštava i vojnog pravobranilaštva

Zakon o preuzimanju nadležnosti vojnih sudova, vojnih tužilaštava i vojnog pravobranilaštva je donet 27. decembra 2004,¹⁰⁶ a konačno je stupio na snagu 1. januara 2005.¹⁰⁷ Zakonom se uređuje prelazak nadležnosti sa vojnih sudova, vojnih tužilaštava i vojnog pravobranilaštva na redovne pravosudne organe Republike Srbije. Novoformirani organ je nasledio ogroman broj slučajeva od ugašenog vojnog pravosuđa.¹⁰⁸ Minimalan broj predmeta je procesuiran u 2005. godini.¹⁰⁹ Takva praksa ukazuje na neefikasnost novoformiranih organa i izaziva sumnju javnosti u funkcionisanje pravnog sistema u Srbiji. Zakon nije definisao uslove pod kojima neko ko je radio u vojnom pravosuđu može biti izabran u vojno odeljenje redovnog pravosuđa u kome će se baviti predmetima iz ukinutog vojnog pravosuđa. Zato je moguće da na te pozicije budu izabrani ljudi za koje postoji sumnja da su u prošlosti kršili ljudska prava i učestvovali u političkim zloupotrebama vojnih organa.

3.6. Podrška organizacija za ljudska prava domaćim suđenjima za ratne zločine

Pored aktivnog učešća u oblasti zaštite svedoka (vidi gore), FHP od suđenja u slučaju „Sjeverin“ ima značajnu ulogu u pogledu zastupanja žrtava pred Sudom, obezbeđenju svedoka-žrtava, omogućavanju porodicama žrtava da neposredno prate suđenja, iniciranju regionalne saradnje i pružanju psihološke podrške žrtvama i porodicama žrtava. Poseban vid podrške predstavlja davanje Tužilaštvu za ratne zločine Republike Srbije kao i Tužilaštvu BiH dokumentacije koja se tiče tekućih istraga.¹¹⁰

Pre svega, od suđenja u slučaju „Sjeverin“, izvršna direktorka i advokat FHP-a su u svim suđenjima za ratne zločine zastupali žrtve pred Sudom.¹¹¹ Takođe, od suđenja u slučaju „Sjeverin“, zahvaljujući FHP-u porodice žrtava su mogle neposredno da prate suđenje, što im je omogućilo da razgovaraju sa novinarima i svedoče pred kamerama o zločinima koji su počinjeni nad njihovim najbližima. Od suđenja u slučaju „Ovčara“, FHP je angažovao psihologa, koji je sa porodicama pratio suđenje i brinuo o njima tokom njihovog boravka u Beogradu. Prisustvo porodica žrtava je izuzetno važno, s obzirom da daje moralnu težinu

¹⁰⁵ Čl. 9. Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja.

¹⁰⁶ *Službeni glasnik* broj 137/04.

¹⁰⁷ Međutim, Zakonom o primeni Ustavne povelje je predviđeno da se ovaj zakon mora usvojiti u roku od 6 meseci od donošenja Ustavne povelje, a to znači da je krajnji rok bio avgust 2003.

¹⁰⁸ U Vojnom odeljenju Okružnog javnog tužilaštva postavljeno je šest tužilaca koji su nasledili 2242 predmeta od ugašenog Vojnog tužilaštva i još 627 predmeta iz Vojnog odeljenja u Beogradu. – K. Preradović, *Otpušteni bez sudske zaštite*, Blic, 18. april 2005. godine. Isto tako, u Vojno odeljenje Okružnog suda stiglo je 158 optužnica, 469 predmeta koji su u fazi istrage, 856 predmeta u predkidu, 523 predmeta koji su u postupku izvršenja i koji su pravosnažnim presudama okončani, kao i 650 predmeta koji su arhivirani. Izvor: A. Savić, *Vojna suđenja u maju*, Blic, 25. mart 2005. godine.

¹⁰⁹ Pred posebnim Vojnim odeljenjem Okružnog suda u Beogradu za početak oktobra 2005. godine zakazano je 17 suđenja po vojnim predmetima – *Primena tranzicionih zakona*, Izveštaj inicijative mladih, br. 15, 5. decembar 2005.

¹¹⁰ U dve odvojene prilike FHP je Tužilaštvu za ratne zločine Republike Srbije predao kopije 58 izjava svedoka o ratnim zločinima na Kosovu, čiji je primarni izvor FHP.

¹¹¹ Suđenje u slučaju „Podujevo“, slučaju „Ovčara“, slučaju „Zvornik“ i slučaju „Škorpioni“.

sudnjima za ratne zločine i doprinosi vraćanju poverenja javnosti i žrtava u sud.

FHP je imao značajnu ulogu u uspostavljanju saradnje između pravosudnih organa Srbije i Hrvatske u slučaju „Ovčara“, dok je u slučaju „Zvornik“ inicirao sastanke tužilaca iz Tužilaštva za ratne zločine i Kantonalnog tužilaštva iz Tuzle (BiH), što je dovelo do uspostavljanja dobre saradnje u vezi sa obezbeđenjem svedoka i inicijative za otvaranje istrage o ubistvu oko 700 Bošnjaka u Tehničko-školskom centru u Zvorniku, u vreme kada su prvooptuženi Grujić i drugooptuženi Popović zauzimali komandne pozicije u opštini Zvornik.

4. Reparacije

Svaka država ima obavezu da u postkonfliktnom periodu otkrije istinu i utvrdi činjenice o zločinima počinjenim u prošlosti, da goni navodne počinioce zločina, kao i da prizna i prihvati odgovornost za zločine. Takođe, nakon završetka konflikta ili prelaska iz autoritarnog režima u period demokratske vlasti, države žrtvama moraju garantovati pravo na obeštećenje za pretrpljene patnje ili štetu koja im je naneta u prošlosti. Generalno shvaćeno, reparacije predstavljaju nadoknadu štete koju država daje žrtvama kršenja ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava i one se mogu podeliti na materijalne i simbolične, kao i na individualne i kolektivne.

4.1. Materijalne reparacije

Programi reparacija koje donosi i sprovodi država uvek su rezultat odnosa države prema kršenjima

ljudskih prava u prošlosti za koje postoji njena odgovornost. Spremnost države da kroz reparacije obešteti žrtve faktički jeste priznanje odgovornosti prema žrtvama. Državne vlasti u Srbiji i Crnoj Gori od demokratskih promena krajem 2000, nisu pokazale političku volju da sistemski obeštete žrtve prethodnog režima, a koje uglavnom pripadaju manjinskim etničkim zajednicama. Šta više, političke elite u Srbiji i Crnoj Gori još uvek nisu ni priznale postojanje kršenja ljudskih prava na svojim teritorijama, te žrtava koje su iz toga proizašle. Jedini način dobijanja materijalnih reparacija za žrtve jeste putem redovnog sudskog postupka (parnični postupak) koji po svojim karakteristikama ne odgovara prirodi i suštini ostvarivanja prava na reparacije.

Slučajevi masovnih kršenja ljudskih prava na teritoriji Srbije i Crne Gore, a u vezi sa oružanim sukobom na teritoriji bivše Jugoslavije (Sandžak, Vojvodina, Bukovica), najbolji su primeri za uzdržanost državnih vlasti u preuzimanju odgovornosti prema žrtvama. Nakon 13 i više godina, žrtve iz ovih regiona još uvek nisu dobile pravičnu satisfakciju za teror koji su nad njima izvršili pripadnici vojske i policije.

Pored etnički motivisanih, u Srbiji i Crnoj Gori zabeležena su i masovna kršenja ljudskih prava pripadnika srpske etničke zajednice (prisilna mobilizacija srpskih izbeglica iz Hrvatske¹¹²) kao i politički motivisana kršenja ljudskih prava (nezakonito lišavanje slobode oko 2000 pripadnika Narodnog pokreta OTPOR¹¹³).

Suočeni sa ignorisanjem državnih institucija, mnoge žrtve su preko nevladinih organizacija za zaštitu ljudskih prava pokrenule sudske postupke protiv države u cilju dobijanja materijalne odštete.

¹¹² Pripadnici MUP Republike Srbije su tokom leta 1995. godine prinudno mobilisali između 6 i 10 hiljada srpskih izbeglica iz Hrvatske. Prvo su ih sve lišavali slobode na ulici, u prevozu, u kolektivnom smeštaju, a zatim prebacivali na teritoriju Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine, gde su bili primorani na učešće u oružanom sukobu, gde su mnogi izgubili život.

¹¹³ Pokret OTPOR, osnovan je 1998. godine kao studentska organizacija, a zatim je prerastao u masovni pokret mladih protiv režima Slobodana Miloševića.

Preko 700 prinudno mobilisanih izbeglica je na taj način dobilo novčanu naknadu za povredu prava ličnosti.¹¹⁴ FHP je pred sudovima zastupao 86 članova OTPOR-a i u većini do sada okončanih postupaka donešene su presude po kojima je država obavezana da isplati novčanu naknadu štete zbog protivpravnog lišavanja slobode. Takođe, FHP je u ime 14 nezakonito pritvorenih Albanaca¹¹⁵ pokrenuo postupke protiv Republike Srbije. Do sada, sud je u jednom slučaju obavezao Republiku Srbiju da trojici Albanaca isplati naknadu nematerijalne štete zbog protivpravnog lišavanja slobode.

U jednom od najvažnijih slučajeva koji se tiče ostvarivanja ljudskih prava Roma, Vlada Republike Crne Gore pristala je 19. juna 2003. da plati odštetu od 985.000 evra za 74 Roma, žrtava pogroma u Danilovgradu 1995. godine. Odluka Vlade da isplati odštetu usledila je nakon što je 21. novembra 2002. Komitet Ujedinjenih nacija protiv torture proglasio Republiku Crnu Goru odgovornom za kršenje nekoliko odredaba Konvencije protiv torture i drugih svirepih, nehumanih i ponižavajućih kazni ili postupaka i zatražio od vlasti da žrtvama pruži adekvatnu zaštitu.¹¹⁶

4.2. Izvinjenja

Prilikom prve zvanične posete predsednika Republike Hrvatske Srbiji i Crnoj Gori, 10. septembra 2003, predsednici Srbije i Crne Gore i Republike Hrvatske, Svetozar Marović i Stjepan Mesić, uputili su međusobno izvinjenje za sve zločine koje su

građani dve države u prošlosti počinili jedni prema drugima. Predsednik Marović je tom prilikom izjavio: „Ne želimo niti pristajemo da živimo u prošlosti, već u zajedničkoj evropskoj budućnosti. Svi nosimo puno emocija i predrasuda koje ponekad opterećuju racionalno prosuđivanje. Kao predsednik državne zajednice, u ime prošlosti koju ne možemo zaboraviti, želim da se izvinim za sva zla koje je bilo koji građanin Crne Gore i Srbije učinio bilo kome u Hrvatskoj. Želim da se izvinim zbog toga što ne mislim da su narodi krivi niti da se narodi trebaju izvinjavati, nego da se zajednički dogovorimo i zajednički radimo na tome da svako onaj ko je pojedinačno kriv izađe i odgovara pred zakonom i da je jedna od naših najvećih obaveza upravo u tom dijelu saradnja sa Hagom.“ Predsednik Republike Hrvatske Stipe Mesić je u svom izvinjenju istakao: „Ja, sa moje strane, mogu reći da se ispričavam svima onima kome su građani Hrvatske u bilo koje vrijeme i bilo kada nanijeli bol ili štetu, zloupotrebjavajući ili radeći protivno zakonu i zloupotrebjavajući svoju poziciju. Govorim, u bilo koje vrijeme i bilo kada.“¹¹⁷

Prilikom prve posete Bosni i Hercegovini 13. novembra 2003. godine, nakon susreta sa tada predsedavajućim Predsedništva BiH Draganom Čavićem, predsednik državne zajednice Srbija i Crna Gora Svetozar Marović izvinio se građanima BiH: „Ja želim ovu priliku da iskoristim da se za svako zlo ili nesreću koju je bilo ko u Bosni i Hercegovini pretrpio od bilo koga iz Srbije i Crne Gore izvinim i da kažem da narodi nemaju pravo i da ne smiju da trpe krivicu i zla koja su napravili pojedinci.“ Marović je tom prilikom izjavio i da „narodi ne

¹¹⁴ Najveći broj prinudno mobilisanih izbeglica zastupali su advokati Fonda za humanitarno pravo.

¹¹⁵ Pre i u toku NATO intervencije, srpska policija je na teritoriji Kosova neosnovano hapsila lica albanske nacionalnosti. Hapšeni su na ulicama, u svojim kućama i na javnim mestima „zbog sumnje da su teroristi“. Neki od njih su bili maloletni. Protiv ovih lica nikada nije pokrenut krivični postupak, a u zatvoru su neosnovano, samo na osnovu policijskog rešenja o određivanju pritvora¹¹⁵, neki od njih proveli više od godinu dana.

¹¹⁶ Nakon što su dvojica Roma silovali devojčicu neromske nacionalnosti u Danilovgradu, nekoliko stotina građana okupilo se 14. i 15. aprila 1995. i uz podršku opštinskih vlasti i policije, uništilo romsko naselje Božova Glavica kod Danilovgrada. Policija je prisustvovala pogromu i nije učinila ništa da ga spreči. Romi su uspeli da pobegnu, ali su njihovi domovi i druga imovina na kraju spaljeni ili uništeni na drugi način.

¹¹⁷ *Nezavisne novine*, http://www.novine.ca/ARHIVA/2003/12_09_03/sr_cg.html

smiju da trpe krivicu za zla koja su napravili pojedinci, već da pojedinci treba da odgovaraju za to“. Predsednik Marović je u svom obraćanju istakao i da veruje u zajedničku budućnost regiona, kao i da će „naš poziv da oprostimo i moj poziv za pružanje ruke značiti iskreni i stvarni napredak u izgradnji evropske i prosperitetne budućnosti i za građane BIH i za građane SCG“.¹¹⁸

Predsednik Marović se nije izvinio samo građanima susednih država sa kojima su Srbija i Crna Gora ratovala. On je uputio izvinjenje i građanima Crne Gore koji su bili protiv rata na prostoru bivše Jugoslavije, ali i onima koji su bili u uniformi: „Spreman sam i želim da se izvinim onima koji su bili protiv rata, koji nijesu oblačili uniformu i onima koji su, kao i oni, bili protiv rata ali su oblačili uniformu, ne da bi ubijali, palili, činili zla drugim ljudima, već duboko vjerujući da je njihova dužnost da se odazovu da brane zemlju u kojoj su rođeni i za koju su vjerovali da je njihova.“

Prvi predsednik Srbije koji je posetio BiH, Boris Tadić, izvinio se za zločine počinjene od strane srpskih formacija. Prilikom posete Sarajevu, 6. decembra 2004. godine, Tadić je izjavio: „To nije učinio srpski narod jer su zločinci pojedinci. Nemoгуće je optuživati jedan narod jer su isti zločini vršeni i protiv srpskog naroda. Mislim da svi jedni drugima dugujemo izvinjenje jer smo svi u relativno kratkom vremenskom periodu bili i žrtve i svedoci zločina... Ja ću početi prvi i izvinjavam se svima protiv kojih su počinjeni zločini u ime srpskog naroda. Želim da naglasim da te zločine nije počinio srpski narod, već pojedinci koji imaju ime i prezime i koji treba da odgovaraju pred sudom u Hagu.“¹¹⁹

Reakcije u Beogradu i Sarajevu na izvinjenje predsednika Srbije Borisa Tadića bile su uglavnom negativne, iz različitih razloga. U Sarajevu je na

Tadićev poziv na međusobno izvinjenje gledano kao na opravdavanje zločina, jer je Tadić iskoristio priliku da objasni kako je i sam žrtva rekavši da je i sam „(D)ete ratne siročadi. Moj deda je ubijen u Drugom svetskom ratu samo zbog toga što je bio Srbin“. Potpredsednica Stranke demokratske akcije (SDA) Seada Palavrić je pozdravila gest Borisa Tadića, ali i podsetila da niko iz Bosne nije išao u Srbiju da ratuje. Iako je izvinjenje Borisa Tadića pozdravila međunarodna zajednica, ono je u kritičkoj javnosti u Srbiji ocenjeno kao lični gest jednog političara, budući da mu građani Srbije i institucije nisu dali podršku, a u nacionalističkim krugovima kao ponašanje nedostojno funkcije predsednika Srbije.

4.3. Spomenici

Skupština opštine Prijepolje je 6. maja 2005. formirala Odbor za podizanje spomenika putnicima oteetim iz voza u stanici Štrpce 1992. godine. Formiranje Odbora jednoglasno su podržale sve stranke koje čine koalicionu većinu u lokalnoj skupštini. Odbor ima 17 članova, predstavnika Skupštine opštine, lokalne uprave i državnih institucija. Ova inicijativa je potekla od rodbine žrtava, koja već 13 godina traga za telima svojih članova porodice „da podsjeća, da se ne zaboravi zločin“, kako je izjavio brat jedne od žrtava. Prvobitna lokacija koje je predložena za podizanje spomenika žrtvama ovog zločina se nalazi u centru grada Prijepolja, ali su tu inicijativu odbili predstavnici SRS i DSS u Skupštini opštine, tako da je prihvaćena lokacija na ulazu u grad, kod mosta u delu grada koji se zove Šarampov. Na konkursu raspisanom za tekst koji će biti napisan na spomeniku bio je 141 predlog, od koga su tri ušla u uži izbor. Izabran tekst glasi „Ko u ovoj zemlji zaboravi stanicu Štrpci i 27. februar 1993. odustaje od budućnosti“ i predložio ga je Slavenko Pešić iz Smede-

¹¹⁸ V. „Marović se u Sarajevu izvinio za zla počinjena BiH“, <http://www.b92.net> 13. novembar 2003.

¹¹⁹ „Tadić: Svi dugujemo izvinjenje“, <http://www.b92.net> 6. decembar 2004.

reva. Odbor je odlučio da na spomen ploči budu ispisana i imena svih 19 putnika otetih iz voza, iako su predstavnici DSS u opštinskoj vlasti prvobitno bili za to da se na spomenik upišu samo imena 9 građana Prijepolja.

U opštini Priboj takođe je pokrenuta inicijativa za podizanje spomen obeležja žrtvama zločina u Sjeverinu, međutim još uvek nije utvrđeno mesto.

4.4. Komemoracije

Dan sećanja u Sandžaku: 11. jul

Predsednik Izvršnog odbora Bošnjačkog nacionalnog veća u Srbiji i Crnoj Gori Esad Džudžević predložio je 5. jula 2005. da 11. jul, godišnjica masakra u Srebrenici, bude proglašen za Dan sećanja u Sandžaku, a predstavnici verskog i političkog života u Sandžaku na to su reagovali različito. Predstavnici Liste za Sandžak Sulejmana Ugljanina su pozdravili taj predlog, izjavivši da smatraju da je Srebrenica opomena za buduće generacije.

Ovaj predlog je usvojen i 10. jula 2005. na vanrednoj sednici Bošnjačkog nacionalnog veća SCG u Novom Pazaru. Tada je odlučeno da se 11. jul obeležava kao Dan sećanja na bošnjačke žrtve zločina u Srebrenici, otmica u Sjeverinu, Bukovici i Štrpcima u Sandžaku.

Dan sećanja Crne Gore: 30. maj

Fond za humanitarno pravo iz Beograda i Grupa za promjene iz Podgorice organizovali su 30. maja 2005. godine u Podgorici prvo javno obeležavanje godišnjice deportacije bosanskih izbeglica iz Crne Gore koji su predati policijskim snagama Republike Srpske i, nakon toga, većina njih je ubijena. Tom prilikom, uz saglasnost porodica žrtava i uče-

snika skupa koji je održan, od Vlade i Parlamenta Crne Gore je zatraženo da, između ostalog, 30. maj proglaše danom sećanja Crne Gore na deportacije bosanskih izbeglica tokom aprila i maja 1992. godine, koji su ubijeni u Republici Srpskoj.

Obeležavanje desetogodišnjice zločina u Srebrenici – Komemoracija ubijenim Bošnjacima

Komemoraciji ubijenim Bošnjacima, žrtvama genocida u Srebrenici 1995. godine, iz Srbije i Crne Gore prisustvovali su predsednik Srbije Boris Tadić, predsednik Skupštine Crne Gore Ranko Krivokapić, ministar za ljudska i manjinska prava državne zajednice Rasim Ljajić i predsednik Skupštine Vojvodine Bojan Kostreš. Predsednik Srbije Boris Tadić je pre odlaska u Srebrenicu objasnio u saopštenju za javnost razloge svog odlaska na komemoraciju: „Idem da bih kao predsednik Srbije pokazao kako se Srbija odnosi prema ratnim zločinima počinjenim nad bošnjačkim narodom... Drugi razlog su građani Srbije. Mi nismo stajali iza zločina. Moramo pokazati distancu između građana i zločinaca... Idem u Srebrenicu misleći o regionalnoj saradnji i odgovornosti za sve što se desilo na prostoru bivše Jugoslavije.“ On nije propustio da navede i da su mnogi zločini počinjeni nad srpskim narodom, a da je osuda tih zločina nešto što se samo po sebi podrazumeva. „Međutim, vrlina i snaga je osuditi zločin počinjen u naše ime prema drugom narodu.“¹²⁰

Odlazak predsednika Tadića u Srebrenicu je simbolički čin prema žrtvama Bošnjacima, jer je to prvi put da je jedan predstavnik Srbije otišao da oda poštu žrtvama druge etničke grupe, zato što mu je „tamo mesto“, kako je sam izjavio. S druge strane, važno je napomenuti da on za taj svoj odlazak nije imao podršku *ni jedne institucije u Srbiji*.

¹²⁰ „Tadić: Vrlina i snaga je osuditi zločin počinjen u naše ime“, *Danas* 11. jul 2005, str. 1.

Narodna Skupština Republike Srbije je 11. jula, na godišnjicu genocida u Srebrenici, započela redovnu sednicu minutom ćutanja za sve žrtve stradale u Londonu, Srebrenici, Bratuncu i Skelanima. Predsednik Skupštine Predrag Marković je pre utvrđivanja kvoruma pozvao poslanike da minutom ćutanja odaju poštu svim žrtvama ovih zločina. Za vreme održavanja minuta ćutanja u skupštinskoj sali nisu bili poslanici Srpske radikalne stranke.

Povodom komemoracija ubijenim Bošnjacima u Srebrenici i Srbima u Bratuncu, Srpska pravoslavna crkva uputila je izraze najdublje saučestva nad strašnim stradanjem naroda srebreničkog kraja: „Javno se obeležava velika narodna nesreća, na dva mesta, u Potočarima i Bratuncu. Oba ova pomena imaju jedan isti karakter i jedinstvenu funkciju – da budu pomen i opomena.“ Crkva i Patrijarh srpski Pavle izrazili su „molitvu i molbu da se povodom ovoga stradanja više ne podižu opasni politički zidovi koji izazivaju dalje sukobe i osvetu. Da se ne odvajaju, tako ostrašćeno, smrti i stradanja ‚jedne‘ i ‚druge‘ strane. Patrijarh je povodom 10-godišnjice tragedije u Srebrenici u ime SPC izjavio saučestće porodicama svih postradalih, uz molitvu da se ratna stradanja više nikada ne ponove na ovim prostorima“.¹²¹

Grupa građana Čačka odala je 11. jula 2005. počast žrtvama Srebrenice ispred spomenika na čačanskom groblju. Nekoliko desetina građana su ispred spomenika, posvećenom žrtvama svih naroda i vera u ratovima od 1912. do 1918. godine, na kome su urezani religiozni simboli svih konfesija, položili cveće i venac na kome je pisalo „Žrtvama Srebrenice“ i zapalili sveće. U saopštenju za javnost koje su građani delili medijima navodi se da „grupa građana Čačka odaje najiskreniju i najistinskiju počast senima nevinih žrtava Srebrenice i izražava svoje najdublje saosećanje sa tugom njihovih majki, očeva, braće, sestara i dece“. U saopštenju građani su naveli: „Tražimo

od političara da učine najbolje za Srbiju. Zahtevamo da se svi suočimo sa teškim istinama koje su pripadnici našeg naroda učinili u naše ime, a da mi to nismo ni želeli, ni znali i da se najodgovornije istraže svi zločini nad srpskim narodom i prezentiraju svetu, a ne da budu samo zarad novih pode-la među nama.“

Jedina državna institucija u Srbiji pod čijim je krovom održan skup posvećen obeležavanju godišnjice zločina u Srebrenici pod imenom „Srebrenica, od poricanja do priznanja“ bila je Skupština Vojvodine. Pokrovitelj ovog skupa bio je predsednik Skupštine Bojan Kostreš. Tom prilikom on je izjavio: „Ono što sam danas video u Potočarima samo me učvrstilo u odlučnosti i nameri da istrajemo u borbi da svi ratni zločini moraju da budu osuđeni, a da svi organizatori, podstrekivači i izvršioци moraju da budu izvedeni pred lice pravde.“

Komemoracija ubijenim Srbima u Bratuncu 12. jula

Na vojnom groblju u Bratuncu 12. jula 2005. održan je pomen i služen parastos Srbima nastradalim na području Srebrenice, Bratunca i Skelana u proteklom ratu. Komemorativnom skupu prisustvovao je najviši politički vrh Republike Srpske, srpski predstavnici u zajedničkim organima BiH, izaslanik predsednika Srbije Jovan Simić, predstavnici Vlade Srbije, DSS i SPS. Komemoraciji srpskim žrtvama prisustvovali su i potpredsednik i generalni sekretar SRS, Tomislav Nikolić i Aleksandar Vučić.

5. Završne napomene

Kao što je već primećeno, mehanizmi tranzicione pravde se ne mogu „implantirati“ sa jednog podneblja na drugo, već se uvek moraju imati u vidu kon-

¹²¹ <http://www.b92.net>, 11. jul 2005.

kretno društvene, istorijske, ekonomske, kulturne i političke okolnosti jednog postkonfliktnog društva.¹²² Reforme koje treba da pomognu uspostavljanju vladavine zakona, ali i izgradnji odgovarajućih institucija u jednom demokratskom društvu, imaju smisla samo ako ih sprovode i ako u njih deluju različiti segmenti društva i institucije države. Iz ovoga proizilazi da je u svakom društvu neophodno da postoji određeni konsensus oko pravaca razvoja društva i institucija. Mada je jedno kratko vreme izgledalo kao da je takav opšti konsensus uspostavljen u Srbiji, pre svega neposredno nakon oktobarskih promena iz 2000, društvo se u proteklih godinama suočilo sa ozbiljnim problemima.

Problemi koji su uočeni su posledica pre svega nedostatka političke volje da se krene u odlučno suočavanje sa prošlošću. I pored svih napora koje ulažu pre svega predstavnici nevladinih organizacija, veliki segmenti društva (pre svega političke elite na vlasti u Srbiji) još uvek ne shvataju da politički sistem Srbije, kao i bilo kog postkonfliktnog društva na teritoriji bivše Jugoslavije, može da ojača svoju demokratsku kulturu samo u onoj meri u kojoj je otvorio prostor sećanju na „onu prošlost“. U tom smislu, politika faktičke nesaradnje sa Haškim tribunalom i infantilno odugovlačenje sa ispunjavanjem *svih uslova* koje predstavnici međunarodne zajednice postavljaju pred vlasti u Beogradu imaju direktan negativan uticaj na demokratizaciju Srbije, privredu i društvo. Politički otpori ovim promenama se najbolje vide iz rasprava u Skupštini Srbije, a razlog za zabrinutost predstavlja percepcija da su „narodni poslanici“ koji najupornije vređaju sve koji se zalažu za demokratizaciju društva i usvajanje evropskih vrednosti prilično omiljeni u javnosti, kao i da im delovi medija (pre svega takozvani „tabloidi“, ali i određene TV kuće) konstantno ustupaju veliki prostor.

Reforme koje su pokrenute u oblasti pravosuđa, uključujući tu i osnivanje Tužilaštva za ratne zločine, ali i (konačno) donošenje propisa kojima se štite učesnici u krivičnim postupcima, daju određene rezultate. U velikom delu javnosti upoznate sa postojanjem ovog Tužilaštva postoji percepcija da je dobro što se pojedincima sudi pred „našim“ sudovima. Ovo se pre svega odnosi na suđenja za ratne zločine, gde se po prvi put u javnosti čuje i vidi šta su pojedinci radili „u naše ime“, mada za sada u optužnicama upadljivo izostaju činjenice i dokazi koji bi ukazivali na stvarne organizatore i inspiratore ovih zločina, pre svega kada se radi o državnom vrhu Republike Srbije. S druge strane, i dalje izostaje primena „zakona o lustraciji“, kao i mehanizama kao što je *vetting*.¹²³ Nesprovođenje Zakona o pristupu informacijama, kao i izostanak koherentne pravne regulative u vezi sa medijima (na primer, kada se radi o odlaganju raspisivanja konkursa za frekvencije, ili o stalnom odlaganju transformacije RTS-a u *javni servis*¹²⁴), dovodi do toga da je medijska scena u Srbiji fragmentisana i podložna dnevno-političkim uticajima i manipulacijama. S druge strane, u takvoj situaciji, najviši državni predstavnici ne osećaju ni želju ni potrebu da rad svojih institucija i svoj rad učine transparentnim i razumljivim za širu javnost.

Izvinjenja nekih državnih zvaničnika, pre svega predsednika državne zajednice, Svetozara Marovića, ali i pokušaj izvinjenja predsednika Srbije, Borisa Tadića, i njegovo prisustvo prilikom obeležavanja desetogodišnjice masakra u Srebrenici, predstavljaju indikatore da bar među nekim političarima dolazi do promene stava u odnosu prema drugim žrtvama. Naravno, ovo su više simbolični pomaci, koji su usmereni pre svega na „domaće“ javno mnjenje, nego na žrtve ovih zločina. Država je još uvek nespremna da prizna odgovornost za

¹²² „Vladavina zakona i tranziciona pravda u konfliktnim i postkonfliktnim društvima: Izveštaj Generalnog sekretara“, United Nations Security Council S/2004/616, str. 7.

¹²³ Upor. Magarditsch Hatschikjan, Dušan Reljić i Nenad Šebek, *Disclosing Hidden History: Lustration in the Western Balkans*, str. 10.

¹²⁴ I to i pored uvođenja obavezne TV pretplate od 1. novembra 2005.

zločine činjene u ime države i uz materijalna sredstva i logističku podršku države, pa, shodno tome, izostaje i bilo kakav pokušaj nadoknade štete žrtvama.

Bitni pomaci ostvareni su u otvaranju prostora za otkrivanje i kazivanje istine. Ovde ponovo treba pomenuti video snimak ubistva šestorice nenaoružanih muškaraca iz Srebrenice od strane pripadnika „Škorpiona“ i veoma snažne reakcije javnosti koje su usledile. Javno prikazivanje ovog zločina je u velikoj meri obesmisllilo uporno poricanje onoga što se dogodilo u Srebrenici, time što je veliki deo društva navelo da se suoči sa zverskim ponašanjem pripadnika jedne policijske jedinice. Takođe, mnogobrojne tribine i konferencije pokušale su da upute na konkretnu odgovornost državnih organa za počinjene zločine, kao i na njihovu odgovornost za pokretanje rasprave o posledicama ovih zločina.

Međutim, oblast u kojoj je postignut najveći napredak jeste davanje glasa žrtvama — počevši od konferencije o Srebrenici u Beogradu 11. juna 2005, preko njihovog prisustva na suđenjima za

ratne zločine, pa sve do prvog dijaloga porodica nestalih Albanaca i Srba sa Kosova. Ovi događaji su pružili široj javnosti priliku da sagleda monstruoznost počinjenih zločina iz jednog običnog ljudskog ugla, i ono što je sudbine preživelih i žrtava učinilo razumljivim jeste shvatanje da su i oni (mada „drugi“) istovetni „nama“, da su i „njihova“ stradanja i bol podjednako stvarni kao i „naši“. Shvatanje da su zločinci pre svega samo zločinci (a ne nekakvi hrabri borci za „nacionalnu stvar“) polako prodire i u javnost, i ostaje nada da će ovo shvatanje predstavljati kontratežu pokušajima prekrajanja istorije i relativizacije zločina.

Posmatrano u celini, tranziciona pravda u Srbiji i Crnoj Gori je i dalje u povoju. Aktivna promocija izgradnje institucija koje će doprineti demokratizaciji društva i njegovom konačnom suočavanju sa prošlošću ostaje prioritet, ali, da bi se ovo ostvarilo, neophodno je daleko ozbiljnije angažovanje širih segmenata društva, kao i veća pomoć međunarodne zajednice. Jer, nevladine organizacije su na ovom polju do sada uradile puno, ali one ne mogu i ne smeju preuzeti obaveze institucija, niti čitavog društva.

Izdavač:

Fond za humanitarno pravo

Za izdavača:

Nataša Kandić

Beograd, 2006.

Copyright © 2006 Fond za humanitarno pravo